

Ibn 'Arabî Ecol in Damascus During the Ottoman Period

İyat Erbakan^{1A*}, Veysel Akkaya^{2b}

¹Istanbul Sabahattin Zaim University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Tasawwuf, İstanbul, Türkiye

²Istanbul Sabahattin Zaim University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Tasawwuf, İstanbul, Türkiye

*Corresponding author

Research Article

History

Received: 29/01/2024

Accepted: 09/05/2024

Plagiarism: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright: This work is licensed under Creative Commons AttributionNonCommercial 4.0 International License (CC BY NC)

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited

Author Contribution Declaration
Conceiving the Study Author-1 (%55) - Author-2 (%45)
Data Collection Author-1 (%60) - Author-2 (%40)
Data Analysis Author-1 (%60) - Author-2 (%40)
Writing up Author-1 (%55) - Author-2 (%45)
Submission and Revision Author-1 (%40) - Author-2 (%60)

ABSTRACT

The Ottomans showed great interest in Ibn 'Arabî's (638/1240) thoughts and books. The Ottoman sultans also valued the narrations attributing the foundation of their state to Ibn 'Arabî and supported his ideas. It is noteworthy that the heads of the madrasahs established in the Ottoman Empire, the first period sheikhulislams and kadıs made efforts to spread Ibn 'Arabî's ideas. This situation caused Ibn 'Arabî to become the symbol of the theoretical school of Sufism in Ottoman society. The society of Damascus, on the other hand, generally showed little interest in Ibn 'Arabî and his works before the Ottomans. After Damascus came under Ottoman rule, however, interest in Ibn 'Arabî increased in the region. This became even more prominent when Ottoman governors and qadı's made it a tradition to visit Ibn 'Arabî's grave. Ibn 'Arabî was also held in high esteem among the people, who believed in Ibn 'Arabî's wilayat. These developments are important in terms of the spread of Ibn 'Arabî's ideas in Damascus. During the Ottoman period, especially in the 16th century, interest in Ibn 'Arabî increased with the support of Ibn Kemal Pasha. In the 17th century, this interest continued. Abdulghani al-Nablusî became the leading figure of Ibn 'Arabî's school in the 18th century. In the 19th century, with the efforts of Emir 'Abd al-Qādir al-Jazā'irî, the number of Sufis and scholars belonging to Ibn 'Arabî's school increased. In this period, Ibn 'Arabî's evrād and commentaries also gained importance. Many of the scholars of Damascus, especially Bahā al-Dīn b. 'Abd al-Ghānī al-Baytar and Muḥammad Amin b. Muḥammad Suwayd, regularly read Ibn al-'Arabî's works and had them read to their students. The interest in and respect for Ibn 'Arabî in Damascus showed a tendency towards theoretical Sufism, although the general Sufi line tended to emphasise practical Sufism. Ibn 'Arabî's personality has gained a special position in Damascus society throughout history. The widespread use of epithets such as Shaykh al-Akbar was an indication of this. Scholars and Sufis highly valued Ibn 'Arabî's teachings, and important commentaries were written especially on his master work Fusūs. There were also criticisms and debates against Ibn 'Arabî. Especially his views in his book Fusūs al-Hikam were criticised and even takfirised by some scholars. However, the official attitude of the Ottoman Empire was to support Ibn 'Arabî and to oppose his criticisms. In time, Ibn 'Arabî's works were defended and criticisms were answered. Ottoman governors investigated and punished those who attacked Ibn 'Arabî's views in Damascus. However, this attitude led to the emergence of criticism and opposing views among Ottoman jurists. Ibn 'Arabî's tomb was constantly visited during the Ottoman period, and these visits increased especially on Friday nights. Ottoman statesmen, sheikhs and scholars visited Ibn 'Arabî's tomb first when they entered Damascus. In time, this interest in visiting the tomb turned into a desire to bury important personalities, and many Ottoman greats preferred to be buried near Ibn 'Arabî's tomb. The efforts of Ottoman statesmen and sheikhs to be buried around Ibn 'Arabî show the influence of this region during the Ottoman period. Ibn 'Arabî's teachings received considerable attention in Damascus during the Ottoman period and were embraced by statesmen, scholars and Sufis. The Ottomans took various measures to protect and promote Ibn 'Arabî's legacy. However, this interest generally remained among certain groups and did not reach the masses. Orders generally showed interest in Ibn 'Arabî's understanding of wahdat al-wujud. In Damascus, Ibn 'Arabî's ideas were occasionally criticised and defended.

Keywords: Sufism, Damascus, Ibn Arabî, Ottoman, Wahdat al-Wujud, Futuhāt, Fusus.

Osmanlı Döneminde Şam'da İbnü'l-Arabî Ekolü

Süreç

Geliş: 29/01/2024

Kabul: 09/05/2024

İntihal: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Telif hakkı: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) kapsamında yayımlanmaktadır.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Yazar Katkı Beyanı

Çalışmanın Tasarlanması Yazar-1 (%55) - Yazar-2 (%45)

Veri Toplanması Yazar-1 (%60) - Yazar-2 (%40)

Veri Analizi Yazar-1 (%60) - Yazar-2 (%40)

Makalenin Yazımı Yazar-1 (%55) - Yazar-2 (%45)

Makale Gönderimi ve Revizyonu Yazar-1 (%40) - Yazar-2 (%60)

ÖZ

Osmanlılar, İbnü'l-Arabî'nin (ö. 638/1240) düşüncelerine ve kitaplarına büyük ilgi göstermiştir. Osmanlı padişahları da, devletlerinin kuruluşunu İbnü'l-Arabî'ye nispet eden rivayetlere değer vermiş ve onun fikirlerini desteklemiştir. Osmanlı'da kurulan medreselerin başında olan kişilerin, ilk dönem şeyhülislam ve kadıların İbnü'l-Arabî'nin fikirlerini yayma çabaları dikkat çekmektedir. Bu durum, İbnü'l-Arabî'nin Osmanlı toplumunda nazarî tasavvuf ekolünün sembolü haline gelmesine neden olmuştur. Şam toplumu ise genelde Osmanlı ile karşılaşmadan önce İbnü'l-Arabî'ye ve eserlerine az ilgi göstermekteydi. Şam'ın Osmanlı yönetimine girmesinden sonra ise bölgede İbnü'l-Arabî'ye ilgi artmıştır. Osmanlı valileri ve kadıların İbnü'l-Arabî'nin kabrini ziyaret etmeyi gelenek haline getirmeleriyle daha da belirgin hale gelmiştir. Halk arasında da İbnü'l-Arabî'nin velayetine inanılarak büyük bir hürmet görmüştür. Bu gelişmeler Şam'da İbnü'l-Arabî'nin fikirlerinin yayılmaması açısından önem arz etmektedir. Osmanlı döneminde, özellikle on altıncı yüzyılda İbn Kemal Paşa'nın desteğiyle İbnü'l-Arabî'ye olan ilgi artmıştır. On yedinci yüzyılda da bu ilgi devam etmiştir. Abdülganî en-Nablusî, on sekizinci yüzyılda İbnü'l-Arabî ekolünün önde gelen ismi olmuştur. On dokuzuncu yüzyılda, Emir Abdülkâdir el-Cezâirî'nin çabalarıyla İbnü'l-Arabî ekolüne mensup sufi ve âlimler çoğalmıştır. Bu dönemde İbnü'l-Arabî'nin evrâdı ve şerhleri de önem kazanmıştır. Şam ulemasından birçok kişi, özellikle Bahâüddin b. Abdülganî el-Baytar ve Muhammed Emin b. Muhammed Süveyd gibi şahsiyetler, İbnü'l-Arabî'nin eserlerini düzenli bir şekilde okumuş ve öğrencilere okutmuştur. Şam'da İbnü'l-Arabî'ye olan ilgi ve saygı, genel tasavvufî çizgi içinde amelî tasavvufa ağırlık verilmesine rağmen, nazarî tasavvufa yönelik bir eğilim göstermiştir. Şam toplumunda tarih boyunca İbnü'l-Arabî'nin şahsiyeti özel bir konum kazanmıştır. Onun için Şeyhu'l-Ekber gibi lakapların yaygınlaşması bunun göstergesi olmuştur. Âlimler ve mutasavvıflar İbnü'l-Arabî'nin öğretilerine büyük değer vermiş, özellikle baş eseri *Fusûs*'a önemli şerhler yazılmıştır. İbnü'l-Arabî'ye yönelik eleştiriler ve tartışmalar da yaşanmıştır. Özellikle *Fusûs'u'l-Hikem* kitabındaki görüşleri bazı âlimler tarafından eleştirilmiş ve hatta tekfir edilmiştir. Ancak Osmanlı Devleti'nin resmi tutumu, İbnü'l-Arabî'ye destek vermek ve eleştirilere karşı çıkmak şeklinde olmuştur. Zamanla, İbnü'l-Arabî'nin eserleri savunulmuş ve eleştirilere cevaplar verilmiştir. Osmanlı valileri, Şam'da İbnü'l-Arabî'nin görüşlerine saldıran kişileri soruşturmuş ve cezalandırmıştır. Ancak bu tutum, Osmanlı fakihleri arasında da eleştiri ve karşıt görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. İbnü'l-Arabî'nin kabri Osmanlı döneminde sürekli olarak ziyaret edilmiş, bu ziyaretler cuma geceleri özel olarak artmıştır. Osmanlı devlet adamları şeyhler ve âlimler, Şam'a girişlerinde önce İbnü'l-Arabî'nin kabrini ziyaret etmişlerdir. Kabir ziyaretine olan bu ilgi, zaman içinde önemli şahsiyetlerin defnedilme arzusuna dönüşmüş, Osmanlı büyüğü olan birçok kişi İbnü'l-Arabî'nin kabri yakınında gömülmeyi tercih etmiştir. Osmanlı devlet adamları ve şeyhlerinin İbnü'l-Arabî'nin etrafında defnedilme çabaları, bu bölgenin Osmanlılar dönemindeki etkisini göstermektedir. Osmanlı döneminde Şam'da İbnü'l-Arabî'nin öğretileri önemli ölçüde ilgi görmüş, devlet adamları, âlimler ve sûfler tarafından benimsenmiştir. Osmanlılar, İbnü'l-Arabî'nin mirasını koruma ve destekleme amacıyla çeşitli önlemler almıştır. Ancak bu ilgi genellikle belirli gruplar arasında kalmış ve geniş kitlelere ulaşmamıştır. Tarikatlar genellikle İbnü'l-Arabî'nin vahdet-i vücûd anlayışına ilgi göstermiştir. Şam'da İbnü'l-Arabî'nin fikirleri zaman zaman eleştirilmiş, buna karşılık sevenleri tarafından savunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Şam, Osmanlı, İbnü'l-Arabî, Vahdet-i Vücûd, Futuhât, Fusûs.

 iyat.erbakan@izu.edu.tr

 0000-0002-8410-8056

 veysel.akkaya@izu.edu.tr

 0000-0002-4760-9951

Citation / Atıf: Erbakan, İyat – Akkaya, Veysel. "Osmanlı Döneminde Şam'da İbnü'l-Arabî Ekolü". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 28/1 (Haziran 2024), 1-21. <https://doi.org/10.18505/cuid.1427377>

Giriş

Osmanlılar, Anadolu'da ilk beyliklerinin kuruluşundan itibaren İbnü'l-Arabî'ye, onun kitaplarına ve fikirlerine özel bir ilgi duymuştur. Büyük bir ihtimalle bu ilginin tohumları, İbnü'l-Arabî'nin Konya ve Malatya'da ikamet ettiği sekiz yıl boyunca Anadolu toprağına ekilmiştir. Anadolu'da daha sonra onun ekolünü ve fikirlerini sürdürecektir birçok âlim ve mutasavvıf kendisinden ders almıştır. Osman Gâzî ilk beyliğini kurarken onu destekleyen Âhî şeyhlerinden biri olan Şeyh Edebâli gibi bazı önemli şahsiyetler de Şam'daki öğrencileri arasındadır. İbnü'l-Arabî, Anadolu'da kaldığı süre boyunca Selçuklu sultanları tarafından memnuniyetle karşılanmış ve desteklenmiştir. Osmanlı sultanları da devletlerinin zuhurunu haber veren rivayetleri ona nispet etmeleri ve kendisine olan övgüleri ile İbnü'l-Arabî'ye verilen değer konusunda Selçukluların izinden gitmiştir. Bu rivayetler sıhhatine bakılmaksızın, İbnü'l-Arabî'nin şahsiyetinin Osmanlı toplumunun muhayyilesinde resmetmiş olduğu genel çehreye ve iki tarafın arasında kurulan özel bağa işaret etmektedir. Bursa'daki ilk dinî medresenin kurucusu, Osmanlı Devleti'nin ilk kadısı ve şeyhülislamı Dâvûd-ı Kayserî, İbnü'l-Arabî'nin fikirlerini yayıp, kitaplarını şerh eden ve İbnü'l-Arabî ekolünün Anadolu'da yerleşmesini sağlayan şahsiyetler arasında sayılmaktadır. Bunların sonucunda İbnü'l-Arabî, tarih boyunca Osmanlı'nın önemli şahsiyetleri, şairler, edipler ve devlet adamları tarafından övgüyle anılan İrfânîyye ekolünün sembolü olmuştur.¹

Şam'da Osmanlı valileri İbnü'l-Arabî'nin görüşlerine saldıran kişilerin soruşturulması ve cezalandırılması için gayret göstermiş, bu cezalar bazen ölüm cezasına kadar ulaşmıştır.² Nitekim Şeyhülislam İbn Kemal Paşa, İbnü'l-Arabî'yi beraat ettirdiği ünlü fetvasında bu soruşturmayı şart koşturmuş: "Kim onu -İbnü'l-Arabî'yi- inkâr ederse hata etmiştir. Eğer inkârında ısrar ederse dalalet düşmüştür. Sultanın bu kişiyi cezalandırması ve bu inançtan döndürmesi icap eder. Çünkü Sultan iyiliği emredip kötülükten nehyetmekle yükümlüdür."³ Bununla beraber bu tutuma muhalif olup, İbnü'l-Arabî'yi eleştiren ve onun görüşlerine karşı risaleler kaleme alan Osmanlı fakihleri de bulunmaktadır. Örneğin İstanbul'daki meşhur Hanefî fakihlerinden biri olan *Mülteka'l-ebhur* kitabının sahibi İbrahim el-Halebî (ö. 1549), sufi kimliğine rağmen İbnü'l-Arabî'nin *Fusûsu'l-Hikem*'deki fikirlerini eleştirmiş, bu konuda *Ni'metü'z-zer'â fi nuşreti's-şer'â* isimli risalesini ve bu görüşe muhalif diğer risalelerini kaleme almıştır.⁴

İbnü'l-Arabî'nin vefatından sonra onun etkileri ile ilgili genel çalışmalar bulunmakla birlikte⁵, bilhassa Şam'daki etkileri hususunda müstakil bir çalışma yapılmamıştır. Bu makale İbnü'l-Arabî'nin Şam'da medfun olması hasebiyle Osmanlı dönemi Şam'daki izlerini takip etme açısından önemli bir boşluğu dolduracaktır. Makalemizde, İbnü'l-Arabî'nin Şam'daki konumunu ve toplumun ona bakışında Memlûk ve Osmanlı dönemleri arasındaki değişimini, Şam'ın âlimleri, sufilere ve halkı üzerindeki etkisi

¹ Mahmut Erol Kılıç, "Ekberîyye", *Türkiye'de Tarikatlar: Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2018), 353-354.

² Necmettin Muhammed Ğazzî, *el-Kevâkibü's-Sâ'ire bi-A'yâni'l-Mieti'l-Âşira*, thk. Halîl Mansûr (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997), 2/48; Leylâ es-Sabbâğ, *el-Müctema'u'l-'Arabiyyi's-Sûrî fi Matla'i'l-'Ahdî'l-Osmânî* (Dımaşk: Vizâretü's-Sekâfe, 1973), 194.

³ Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ* (İstanbul: Kitabevi, 2015), 1/80.

⁴ Şükrü Selim Has, "Halebî, İbrâhim b. Muhammed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/231.

⁵ Mahmud Erol Kılıç, İbnü'l-Arabî, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2015); Şeyh-i Ekber İbn Arabî düşüncesine giriş, (İstanbul: Sufi Kitap, 2009)

incelemeye çalışılacaktır. İbnü'l-Arabî'nin Osmanlı dönemindeki takipçilerinin izini sürmek için başta gelen eserler Muhammed Şemsüddîn İbn Tolûn'a (ö. 953/1546) aittir. Onun *el-Kalâidu'l-Cevheriyye fî Târîhi's-Sâlihiyye ve Müfâkehete'l-Hillân* adlı eseri bu önemli kaynaklar arasındadır. Çünkü o, Sultan Selim'in Şam'a gelişine şahit olmuş, İbnü'l-Arabî'nin şehirdeki statüsünü artırmak için gerçekleştirdiği hizmetleri kitaplarında kayda almıştır. Hatta Sultan İbn Arabî için bir cami inşa ettirince ilk imamlık görevini üstlenen kişi olmuştur. Diğer önemli kaynaklar ise Şam ile ilgili tabakât kitaplarıdır. Bunlar arasında, Muhammed Emîn Muhibbî'nin *Hulâsatu'l-Eser fî A'yâni'l-Karnî'l-Hâdiye 'Aşar*, Halîl Murâdî'nin *Silku'd-Dürer fî A'yâni'l-Karnî's-Sâniye 'Aşar* ve Abdurrezzak Baytâr *Hilyetü'l-Beşer fî Târîhi'l-Karnî's-Sâlise 'Aşar* adlı eserler önem arz eder. Ayrıca, Memlükler ve Osmanlılar dönemleri arasındaki Şam'daki değişimlere odaklanan bazı çalışmalar da vardır. Örneğin Ekrem Ulebî, *Dımaşk Beyne'l-Memâliki ve'l-Osmâniyyîn* ve Leylâ Sabbâğ, *el-Müctema'u'l-Arabiyyî's-Sûrî fî Matla'î'l-'Ahdî'l-Osmânî* adlı çalışmaları bunlardan bazılarıdır. Ayrıca, İbn Arabî ve mezarı ile Şam'daki konumu hakkında seyyahların kitapları da kaynaklar arasındadır. Şeyh b. Muhammed Habeşî'nin, *eş-Şâhidu'l-Makbûl fi'r-Rihleti ilâ Mısre ve's-Şâmi ve İstanbûl* adlı kitabı bunlardan biridir.

1. Şam'da İbnü'l-Arabî'ye Verilen Önem

Osmanlı'nın Şam'a hâkimiyetinden sonra İbnü'l-Arabî'ye gösterdiği hürmet halk üzerinde etkili olmuş ve kendisine verilen değer artmıştır.⁶ Bununla beraber Şam'da genel tasavvufî çizgi amelî tasavvufa önem vermek şeklinde olup, nazarî tasavvufa meylin az olduğu görülmektedir. Döneminin Kâdirî şeyhlerinden Bekrî el-Attâr ve ülemadan olan müridleri örneğinde gördüğümüz gibi bu durum Şamlı sûflerin genelinde gözlemlenmektedir. Bekrî el-Attâr, nazarî tasavvuf ehlinin irfânî yaklaşımını saygıyla ve iyilikle anmış; fakat vahdet-i vücud gibi anlaşılması güç fikirlerine meyletmemiştir.⁷ Bununla birlikte Osmanlı döneminde tarikat erbabının İbnü'l-Arabî'ye karşı ilgisini artıran bir eğilim olduğu gözlemlenmektedir.⁸ Bu eğilim genel sûfî eğilimin yanında küçük kalsa da Şam'daki sûfî harekette aktif ve etkili olmuştur. İbnü'l-Arabî'nin kitaplarının özellikleri, terminolojisinin zorluğu sebebiyle Şam'daki sûflerden İbnü'l-Arabî'ye ilgi duyanlar genelde azınlık olmuştur. Bu şahısların büyük bir kısmının İbnü'l-Arabî kitaplarına olan ilgisi, Emir Abdülkâdir el-Cezâiri ve onun halkasından kaynaklanmıştır. Dolayısıyla Emir Abdülkâdir'den önce İbnü'l-Arabî'nin kitaplarını okumaya özen gösteren ve onlarla meşgul olan beşten fazla kimse bulamıyoruz.⁹ Emir Abdülkâdir'in İbnü'l-Arabî'nin kitaplarının mütalaası konusundaki çabalarının ardından ise bu sayı beş kattan fazla artmış ve yirmi beş kişiyi geçmiştir. Buna binaen tıpkı Abdulganî en-Nablusî'nin On sekizinci yüzyılda Ekberî ekolün simgesi olması gibi, on dokuzuncu yüzyılda da Emir Abdülkâdir'in İbnü'l-Arabî ekolünün simgesi olduğu söylenebilir.¹⁰

Şam'da İbnü'l-Arabî'ye verilen önemi birkaç başlık altında incelemek yerinde olacaktır:

⁶ Sabbâğ, *el-Müctema'u'l-Arabiyyî's-Sûrî*, 194; Ekrem el-'Ulebî, *Dımaşk Beyne'l-Memâliki ve'l-Osmâniyyîn* (Dımaşk: eş-Şeriketu'l-Muttehidetu li't-Tıbbâ'ati ve'n-Neşr, 1982), 127.

⁷ Cemîl eş-Şattî, *A'yânu Dımaşk fi'l-Karnî's-Sâlise 'Aşar ve Nısfî'r-Râbi'a 'Aşar* (Dımaşk: Dâru'l-Beşâir, 1994), 401.

⁸ Reşat Öngören, "Osmanlı Türkiyesi'nde Tarikatlar", *Türkiye'de Tarikatlar: Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2018), 83.

⁹ Bk. Makale sonundaki tablo.

¹⁰ Muhammed İbn İsa İbn Kennân, *Yevmiyyât Şâmiyye*, thk. Ekrem el-Ulebî (Dımaşk: Dâru't-Tabbâ', 1994), 416.

1.1. Hükümetin Gösterdiği (Resmî) Saygı

Osmanlı dönemi öncesinde İbnü'l-Arabî'ye karşı resmi bir ilginin olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Aksine bazı Şam âlimlerinden İbnü'l-Arabî'ye karşı zımnî bir eleştiri içeren bilgilere rastlanmaktadır. Meşhur tarihçi İbn Tolun (ö. 1546), İbnü'l-Arabî ekolüne bağlı olanları eleştiren Nuaymî ve Burhanüddîn b. Avn gibi bazı âlimlerin adını vermektedir. Hatta kendisi Şam'daki âlimlerden biriyle, şer'î sabitelere muhalif olduğu gerekçesiyle, -Memlük dönemindeki bir kısım âlimlerin âdeti üzere¹¹ münkerin izalesi kapsamında- *Fusûsu'l-hikem* yazılı bir kitabı yıkayarak yazılarını silmiştir.¹² Aynı zamanda Arap fakihlerden ve muhaddislerden İbnü'l-Arabî'nin dalalette olduğuna inanan pek çok isim aktarmıştır.¹³ Bununla beraber İbn Tolun daha sonra İbnü'l-Arabî Camii'nin ilk imamı olarak atanacaktır.¹⁴

Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin İbnü'l-Arabî'ye verdiği değer, Sultan Selim'in Şam'a girdiği ilk günden itibaren (9 Ekim 1516) İbnü'l-Arabî'nin kabrini ziyaret etmesi ile net bir şekilde ortaya çıkmıştır. Sultan Selim, kabrin bulunduğu Sâlihiyye mahallesi sakinlerine hediyeler vererek ihanda bulunmuştur.¹⁵ Ardından İbnü'l-Arabî'nin kabrinin üzerine bir mescid, karşısına ise bir tekke binası inşa edilmesini emretmiş, inşası için büyük miktarda para harcamış, mescid ve tekkeye çok sayıda akar vakfetmiştir.¹⁶ Sultanın ihtimamı dolayısıyla mescidin inşası sadece dört aylık bir sürede tamamlanmış ve Sultan Selim devlet adamlarının eşliğinde mescidde ilk Cuma namazını kılmıştır.¹⁷ Bu yapı Şam'da Osmanlılar tarafından inşa edilen ve günümüze kadar ayakta kalıp Osmanlıların İbnü'l-Arabî'nin şahsiyetine verdiği değere şahitlik eden ilk mekândır.¹⁸ Osmanlı yönetimi İbnü'l-Arabî'nin kabrine komşu olmaları dolayısıyla Sâlihiyye Mahallesi sakinlerinin bazı vergilerden muaf tutulmasını bildiren bir karar da çıkartmıştır.¹⁹ Şer'î mahkmeden çıkmış olan tayin kararlarından anlaşıldığı üzere Camii ve kabrin hizmeti için pek çok kişiyi görevli tayin etmiştir.²⁰

Osmanlı dönemi boyunca hükümetin İbnü'l-Arabî'ye olan ihtimamı, tüm resmi makamlar tarafından sürdürülmüştür. Bu saygının tezahürlerinden bir diğeri valilerin ve Hanefî kadılarının

¹¹ Yûsuf İbn Tağrîberdî, *el-Menhelu's-Sâfi ve'l-Müstevfâ Ba'de'l-Vâfi*, thk. Muhammed Emîn (Kahire: el-Hey'etu'l-Mısıriyyetu li'l-Kitâb, 1984), 4/57; Abduhayy İbnü'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb fi Ahbâri men Zeheb*, thk. Mahmud Arnavût (Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1986), 9/233.

¹² Muhammed İbn Tolun, *Müfâkehetu'l-Hillân* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998), 266.

¹³ Muhammed İbn Tolun, *el-Kalâidu'l-Cevheriyye fi Târîhi's-Sâlihiyye*, thk. Muhammed Ahmed Dehmân (Dımaşk: Mektebu'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 1949), 1/399.

¹⁴ İbn Tolun, *el-Kalâidu'l-Cevheriyye*, 66.

¹⁵ İbn Tolun, *Müfâkehetu'l-Hillân*, 347; Gazzî, *el-Kevâkibü's-Sâ'ire*, 1/211; İbn Kennân Muhammed b. İsmâ, *el-Murûcu's-Sündüsiyyetu'l-Fesîha fi Telhîsi Târîhi's-Sâlihiyye*, thk. Muhammed Ahmed Dehmân (Dımaşk: Matba'atu't-Terakkî, 1947), 91.

¹⁶ İbn Tolun, *el-Kalâidu'l-Cevheriyye*, 64, 65; Gazzî, *el-Kevâkibü's-Sâ'ire*, 1/211.

¹⁷ İbn Tolun, *el-Kalâidu'l-Cevheriyye*, 65; İbn Tolun, *Müfâkehetu'l-Hillân*, 379; Gazzî, *el-Kevâkibü's-Sâ'ire*, 1/211; İbn Kennân, *el-Murûcu's-Sündüsiyye*, 92.

¹⁸ Öngören, "Osmanlı Türkiyesi'nde Tarikatlar", 260.

¹⁹ Bûrân Lebeniyye, *el-Hânkâvât ve'z-Zevâya'd-Dımaşkıyye Zemene Selâtîni'l-Memâlik* (Amman: Ürdün Üniversitesi, Doktora Tezi, 1999), 220.

²⁰ İbn Tolun, *el-Kalâidu'l-cevheriyye*, 66; Mescid vazifeleri için tayin kararları örneklerine bakınız, Da'd Hakîm, *el-Evâmiru's-Sultâniyye li-Vilâyeti Dımaşk* (Dımaşk: Vizâratu's-Sekâfe, 2002), 109, 110, 176, 310, 316, 369, 318, 347, 348.

Şam'a ilk gelişlerinde İbnü'l-Arabî'nin kabrini ziyaret etmeleridir.²¹ Bu, Osmanlı döneminin başlangıcından itibaren görülen bir uygulama olup, İbnü'l-Arabî karşıtı İbn Tolun'un bu uygulamayı Rum âdeti olarak eleştirdiği görülmektedir.²² Hâlbuki Sultan Selim'e eşlik eden Kazasker İbn Zeyrek ise İbnü'l-Arabî'nin kabrini ziyaret edip, teberrük için toprağından bir miktar almış ve türbedâra ihsanda bulunmuştur.²³ Sultanların ve valilerin İbnü'l-Arabî'nin türbe ve mescidine olan ihtimamı neticesinde mescid Şam'ın en güzel ve en büyük camilerinden biri haline gelmiştir.²⁴ Neticede İbnü'l-Arabî Camii, Emevî Camii'nden sonra özel bir konuma kavuşmuştur. Nitekim burada Şaban ayının 15. gecesini ve Kadir gecesinde olduğu gibi²⁵ Emevî Camii'ndeki merasimlere denk dinî merasimler düzenlenirdi.²⁶ Yine Emevî Camii'nde olduğu gibi seher virdinin okunduğu genel zikir meclisleri kurulur²⁷ ve Peygamber Efendimize salât için mahya meclisleri düzenlenirdi.²⁸ Yine Sahîh-i Buhârî dersleri ve zikir meclisleri gibi pek çok faaliyet yapılırdı.²⁹ Emevî Camii'nin minarelerinde olduğu gibi çekirgelerle savaşmak için Camii'nin minaresine Semermer suyu (sığırcık kuşu suyu) konulurdu.³⁰

Osmanlıların İbnü'l-Arabî'ye karşı gösterdikleri bu özene zaman zaman siyasî sebeplerle karşılık verildiği de olmuştur. Memlûk kumandanı Câmbirdi Gazzâlî, Kanunî Sultan Süleyman'a karşı ayaklandığında ilk işi -Osmanlı sultanından çıktığının ve Osmanlı siyasetini reddettiğinin bir göstergesi olarak- İbnü'l-Arabî'nin kabri civarındaki tekkenin inşasını durdurmuş; buğday, bal, tereyağ, sıvıyağ ve odun gibi stoklarına el koymuş, İbnü'l-Arabî Camii'nin kapatılıp namaz kıldırma ve diğer vazifelerin iptal edilmesini emretmiş ve Camii'nin vakıflarına el koymuştur.³¹

1.2. İbnü'l-Arabî'nin Velayetine Olan İnanç

Şam'da İbnü'l-Arabî'ye duyulan hürmetin ve veliliğine olan inancın yaygınlaşması sonucu ona "Şeyhu'l-Ekber" lakabının verildiği bilinmektedir. Bu tavrın zamanla şehrin âlimleri ve mutasavvıflarının baskın bir özelliği haline gelmesi İbni Arabî'ye verilen kıymetin tezahürlerindedir. İbnü'l-Arabî'ye duyulan saygı, devlet tarafından benimsenmenin yanında Osmanlı dönemine nispetle daha az da olsa İbnü'l-Arabî'nin bizzat yaşadığı döneme kadar

²¹ İbn Kennân, *Yevmiyât Şâmiyye*, 89, 102, 128, 224, 419.

²² İbn Tolun, *Müfâkehete'l-Hillân*, 389.

²³ İbn Tolun, *Müfâkehete'l-Hillân*, 347; İbn Kennân, *Hadâiku'l-Yâsemîn*, 211.

²⁴ İbn Kennân, *el-Murûcu's-Sündüsiyye*, 54; Es'ad Tales, *Zeylu Simâri'l-Mekâsîd fî Zikri'l-Mesâcid* (Beyrut: el-Ma'hed el-Fransî bi-Dımaşk, 1943), 235; Ekrem 'Ulebî, *Hitatu Dımaşk* (Dımaşk: Dâru't-Tabbâ', 1989), 350.

²⁵ İbn Tolun, *Müfâkehete'l-Hillân*, 408; İbn Kenan, *Yevmiyât Şâmiyye*, 381.

²⁶ 'Ulebî, *Dımaşk Beyne'l-Memâliki ve'l-Osmâniyyîn*, 128.

²⁷ Mutî' Hâfız ve Nizâr Abâza, *Târîhu Ulemâi Dımaşk fî'l-Karni'r-Râbi'a 'Aşar el-Hicrî* (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 2016), 1/136, 2/1008.

²⁸ Muhammed Edîb el-Hısnî, *Müntehabâtu't-Tevârih li-Dımaşk* (Beyrut: Dâru'l-Âfâk el-Cedîde, 1979), 2/665.

²⁹ Hakîm, *el-Evâmiru's-Sultâniyye*, 348.

³⁰ İbn Kennân, *Yevmiyât Şâmiyye*, 138; Budeyr Hallâk, *Havâdisu Dımaşki'l-Yevmiyye 1741 - 1762*, thk. Ahmed İzzet Abdü'l-Kerîm (Kahire: el-Cem'iyyetu'l-Mısriyye li'd-Dirâsi't-Târîhiyye, 1959), 81. Semermer (çekirge) suyu hakkında detaylı bilgiler için Gazzî, *el-Kevâkibü's-Sâ'ire*, 3/28; Muhammed Emîn el-Muhibbî, *Hulâsatu'l-Eser fî A'yâni'l-Karni'l-Hâdiye 'Aşar* (Kahire: el-Mektebetü'l-Vehbiyye, 1284), 2/124, 125; Halîl Murâdî, *Silku'd-Dürer fî A'yâni'l-Karni's-Sâniye 'Aşar* (Kahire: Matba'atu Bûlâk, 1301), 3/214.

³¹ Muhammed b. İsnâ İbn Kennân, *Hadâiku'l-Yâsemîn fî Zikri Kavânîni'l-Hulefâ ve's-Selâtîn*, thk. Abbâs Sabbâğ (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1991), 231, 232.

uzanmaktadır. İbn Tolun bu hususta tüm fikhî mezheplerden İbnü'l-Arabî'ye inanmış ve Osmanlılardan önce ona hürmet göstermiş çok sayıda âlim ve fakihin isimlerini vermekte Acem ve Rumların çoğunluğunun onun velayetine inandığını söylemektedir.³² Hatta sevenleri tarafından yaşadığı dönemden itibaren bir irfan ekolü oluşturmuş, Osmanlı Devleti'nin Şam'a girişiyle bu ekol güçlenerek büyümüştür.³³

Bu tazimin bir başka tezâhürü ise şehrin büyük âlimleri tarafından kendisine atfedilen ve halk arasında yayılan Şeyhu'l-Ekber, âriflerin sultanı, hakikat ehlinin sultanı, sûfilerin şeyhi gibi büyük lakaplarla anılmasıdır. Nitekim kaynaklarda da tazim ifade eden bu lakaplardan biri kullanılmadan hemen hemen isminden bahsedilmediği görülür.³⁴ Aynı şekilde onun hakkında şiirlerde geçen övgü ve medh ifadeleri sayılamayacak kadar çoktur. Şam müftüsü Emin el-Cündî (ö. 1879), 5. Ordunun komutanı Müşir Emin Paşa'ya (ö. 1850) ağıt olarak söylediği bir şiirde İbnü'l-Arabî'yi övmüş ve onu son derece tazim içeren, “temkin sahibi, ilimler denizi, yaratılış âleminin merkez kutbu ve hatmu'l-velâye” gibi isimlerle sıfatlandırmıştır.³⁵ Ahmed ez-Zerrûk el-Cezâirî'nin (ö. 1955) de zikir meclislerinde icra ettiği İbnü'l-Arabî'yi öven kasideleri vardır. Bu kasidelerde onu “âriflerin sultanı, Şeyhu'l-Ekber ve burhan sahibi” gibi lakaplarla yâd eder.³⁶

İbnü'l-Arabî'ye atfedilen lakaplar Şam toplumunun ortak aklında tahayyül edilen tasavvurunun bir yansımasıdır. Sıhhatine bakılmaksızın birçok kerametinin insanlar arasında aktarılması ve buna inanılması İbnü'l-Arabî'nin sahip olduğu güçlü imajı besler. Bu durum hem halkın hem âlim ve ariflerin nezdinde İbnü'l-Arabî'nin sahip olduğu imajı çevreleyen kutsiyet ve yüceltici bakış açısına delalet etmektedir. Şeyh Muhammed el-Habeşî'nin Şam'a seyahati sırasında kaydettiği gibi,³⁷ kerametlerinin yaygınlığı nedeniyle, Şam'a uğrayan yabancıların bile bu kerametlerden haberi vardır. Nitekim Yusuf en-Nebhânî de kitabında, dönemin insanların İbnü'l-Arabî'nin velayetine olan inançlarındaki yaygınlığına işaret eden kerametlerinin çoğundan bahsetmektedir.³⁸

İbnü'l-Arabî, Şam düğünlerinde damadı yeni evine götürürken söylenen ezgilerde adı geçecek kadar Şam halk kültürüne dâhil olmuştur. Nitekim bu ezgilere önce Allah'ın zikri, ardından Peygamberimize salavat, sonrasında da ariflerin sultanı Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin adıyla başlayarak diğer salihleri anarlar ve böylece Hak'tan gelecek olan bereketi talep ederlerdi.³⁹ Özellikle Sâlihiyye Mahallesi sakinleri başta olmak üzere onun adıyla yemin ederlerdi.⁴⁰

³² İbn Tolun, *el-Kalâidu'l-Cevheriyye*, 398.

³³ İbn Tolun, *Müfâkeheta'l-Hillân*, 258, 266.

³⁴ Muhammed Saîd Ustuvânî, *Meşâhidu ve Ehdâs Dimaşkiyye fî Muntesafl'l-Karni't-Tâsi'a 'Aşar*, thk. Es'ad el-Ustuvânî (Dimaşk: 1993), 148, 225; Abdulcevâd Kâyâtî, *Nefhatu'l-Beşâm fî Rihleti's-Şâm* (Beyrut: Dâru'r-Râid el-'Arabî, 1981), 133; Abdurrezzak el-Baytâr. *Hilyetü'l-Beşer fî Târîhi'l-Karni's-Sâliye 'Aşar*. thk. Behcet el-Baytâr (Dimaşk: Mecma'u'l-Luğati'l-Arabiyye bi-Dimaşk, 1993) 1/129, 237, 250, 350, 2/863, 904, 1137, 3/1211, 1327 1375, 1429; Ahmed Cezâirî, *Sîratu'l-Emîri Abdilkâdir el-Cezâirî el-Hasenî*, thk. Muhammed Mutî' el-Hâfız (Dimaşk: Daru Taybe, 2017), 84.

³⁵ Mutî' Hâfız ve Nizâr Abâza, *Ulemâu Dimaşk ve A'yânühâ fî'l-Karni's-Sâliye 'Aşar el-Hicrî* (Dimaşk: Dâru'l-Fikri, 1991), 2/536.

³⁶ Hâfız ve Abâza, *Târîhu Ulemâi Dimaşk fî'l-Karni'r-Râbi'a 'Aşar*, 2/859.

³⁷ Şeyh b. Muhammed Habeşî, *eş-Şâhidu'l-Makbûl fî'r-Rihleti ilâ Mısre ve's-Şâmi ve İstanbûl*, thk. Muhammed Ebû Bekr Bâzîb (Amman: Dâru'l-Feth, 2012), 126.

³⁸ Yusuf Nebhânî, *Câmî'u Kerâmâti'l-Evliyâ*, thk. İbrahim Avad (Hindistan: Merkezi Ehli's-Sünne, 2001), 1/198-202.

³⁹ Ahmed Hilmi 'Allâf, *Dimaşk fî Matla'i'l-Karni'l-İşrîn*, thk. Ali Cemil Na'îse (Dimaşk: Dâru Dimaşk, 1976), 132, 133.

⁴⁰ 'Allâf, *Dimaşk*, 390, 391.

Şam toplumunda İbnü'l-Arabî'ye gösterilen büyük ilgi ve saygı sebebiyle bazı müteşeyyihler onu taklit etmişler, kendilerini İbnü'l-Arabî'ye nispet etmeye çalışmışlardır. Ahmed el-Kâmilî el-Mağribî el-Marakeşî (ö. 1883) bahsi geçen sahte şeyhlerden birisidir. Dinleyenleri etkilemek için sözlerini İbnü'l-Arabî'nin sözlerine benzetmiş, fakat Baytar'ın kendisini nitelediği gibi üzerinde yalan alametleri görülünce, uydurma ve sapkınlık içinde olduğu anlaşılmıştır.⁴¹ Aynı şekilde Şam valisi Cezzâr Ahmed Paşa'nın avanesinden birinin insanlara eziyet etme konusunda kendisine yardımcı olan bir taifesi vardı. Bunların lideri tasavvuf ehlinden olduğunu, Şeyhu'l-Ekber'in *Fütühât*'ında kendisinden haber verdiğini iddia etmiştir.⁴²

1.3. Teberrük ve Dua için Kabrinin Ziyareti

İbnü'l-Arabî'nin Şam toplumunun kültüründe sahip olduğu bu konum; kabrine yapılan ziyaretler, dualar ve onun huzurunda halvete girmeye rağbet ile kendisini göstermiştir. İbnü'l-Arabî'nin kabri hem Şam halkı hem de dışarıdan gelen yolcular tarafından çokça ziyaret edilen bir yer haline gelmiştir.⁴³ Aslında İbnü'l-Arabî'nin kabrinin ziyaret edilmesi ve burada zikir meclisleri düzenlenmesi, türbenin üzerine Osmanlı mescidinin inşa edilmesinden önceye dayanan eski bir âdettir. Nitekim kitaplarda buna dair bazı bilgilere rastlanmaktadır. Kabrin türbedârı olmuş⁴⁴ ve ziyaretçilerin hizmetini karşılamak için vakıf kurulmuştur.⁴⁵ Memluklerden kalma kabrin yanına inşa edilmiş küçük bir mescit bulunmaktadır.⁴⁶ Dolayısıyla kabir hem ziyaret edilmiş, hem de zikir meclisleri düzenlenmiştir.⁴⁷ Bu bilgiler bazı araştırmacıların belirttiği "Sultan Selim Şam'a gelmeden önce İbnü'l-Arabî'nin kabrinin diğer kabirlerden bir farkı olmadığı ve onun özel bir konuma sahip olmadığı"⁴⁸ bilgisi ile uyuşmamaktadır. Aynı şekilde Osmanlı kaynaklarında geçen kabrin yerinin unutulduğu ve daha sonra Sultan Selim'in, İbnü'l-Arabî'ye nispet edilen "Sin şın'a girdiğinde Muhyiddin'in kabri ortaya çıkar" sözünün tasdiki olarak, gördüğü rüya üzerine kabri ortaya çıkardığı söylentilerinin de bir halk muhayyilesi olduğunu ve gerçeği yansıtmadığını ortaya koymaktadır.⁴⁹

Şu da bir gerçektir ki, türbe ziyareti geleneği Osmanlıların ilgisi üzerine bu geleneğe verilen önemin artmasına sebep olmuştur. Osmanlı döneminde şehre ilk defa atanan vali ve kadılar İbnü'l-Arabî'nin kabrini ziyaret ederdi.⁵⁰ Hatta bazı kadıların şehre gece vakti ulaştıklarında meşalelerle kabri ziyaret ettikleri ve daha sonra makamlarına geçtikleri bilinmektedir.⁵¹ Şam'da görev yapan Osmanlı devlet adamları Şeyh'in kabrini ziyaret âdetini devam ettirmişlerdi.⁵²

⁴¹ Baytâr, *Hilyetü'l-Beşer*, 1/250.

⁴² Baytâr, *Hilyetü'l-Beşer*, 1/129.

⁴³ İbn Tolun, *Müfâkehetu'l-Hillân*, 265; İbn Kennân, *el-Mevâkibu'l-İslâmiyye*, 277.

⁴⁴ İbn Tolun, *Müfâkehetu'l-Hillân*, 347; İbn Kennân, *Hadâiku'l-Yâsemîn*, 211.

⁴⁵ İbn Kennân, *Hadâiku'l-Yâsemîn*, 221.

⁴⁶ İbn Tolun, *el-Kalâidu'l-Cevheriyye*, 64; İbn Kennân, *Hadâiku'l-Yâsemîn*, 220.

⁴⁷ İbn Tağribîrdî, *el-Menhelu's-Sâfi*, 2/408; İbn Tolun, *Müfâkehetu'l-Hillân*, 266.

⁴⁸ 'Ulebî, *Dımaşk Beyne'l-Memâlikî ve'l-Osmâniyyîn*, 128.

⁴⁹ Vassâf, *Sefîne-i evliya*, 1/77.

⁵⁰ İbn Kennân, *Yevmiyât Şâmiyye*, 9, 89, 102, 128, 224, 277, 419; Ustuvânî, *Meşâhidu ve Ehdâs*, 176.

⁵¹ İbn Kennân, *Yevmiyât Şâmiyye*, 102, 141.

⁵² Vassâf, *Sefîne-i evliya*, 1/79.

İbnü'l-Arabî'nin kabrini ziyaret birçok Osmanlı mutasavvıfının arzusu olmuş, bu arzu Osmanlı edebiyatına da yansımıştır. Nitekim söyleyenin, içinde İbnü'l-Arabî'nin kabri olduğu için Şam'a olan aşkıdan bahsettiği⁵³ ve onun kabrinin hem insanlar hem cinler için bir türbe-ziyaret yeri olduğunu⁵⁴ ifade ettiği Osmanlı kasideleri mevcuttur. Bu şekilde kaynaklarda İbnü'l-Arabî'nin kabrini ziyaret edip orada halvete girmeyi arzulayan Osmanlı şahsiyetlerine dair pek çok bilgi bulunmaktadır. Afyon'da Mevlevî şeyhi olan Divâne Muhammed Şelbî (ö. 1544),⁵⁵ 1052/1642 senesinde hacdan döndükten sonra İbnü'l-Arabî'nin kabri yakınında halvete giren Melâmiyye-Bayramiyye tarikatı şeyhi Bosnalı Abdullah Efendi⁵⁶ ve 1718 yılında Şam'a yolculuk edip üç sene boyunca burada kalan ve İbnü'l-Arabî'nin kabri huzurunda çokça halvete giren meşhur sûfi müfessir İsmail Hakkı el-Bursevî bunlardan bazılarıdır.⁵⁷

İbnü'l-Arabî'nin kabir ziyaretine gösterilen ilgi 19. yüzyılda özellikle cuma geceleri, özelde Şam uleması genelde Osmanlı devleti nezdinde devam etmiştir.⁵⁸ Şam'a gelip yerleşen Emir Abdülkâdir el-Cezâirî de bu geleneğe uyarak şehre geldiğinde önce İbnü'l-Arabî'nin kabrini ziyaret etmiş, ardından zamanında İbnü'l-Arabî'nin ağırlandığı Kadı Muhyiddin b. Zeki'ye ait konağa yerleşmiştir.⁵⁹ Şam âlimleri arasında İbnü'l-Arabî'nin kabrini sık sık ziyaret etmesiyle ve buna düşkünlüğü ile bilinen pek çok kişi vardır. Döneminin en meşhur Şam âlimlerinden olan Hâmid el-Attâr (ö. 1846)⁶⁰ ve Muhammed b. Arabî el-Mağribî el-Felâlî (ö. 1870)⁶¹ bu kişilerden ikisidir. Yine kaynaklarda Şam haricinden İbnü'l-Arabî'nin kabrini ziyaret edip burada halvete giren Nakşibendî tarikatı şeyhlerinden Şeyhulislam Muhammed Refik (ö. 1872)⁶² ve İstanbul'da Mevlevî tarikatı şeyhlerinden biri olan Muhammed Esad el-Mevlevî (ö. 1924) gibi isimlere rastlanmaktadır.⁶³

Kabir ziyaretine olan rağbetin çok olması nedeniyle türbe hizmetini 17. yüzyıldan itibaren üstlenen Ekremî ailesinin 19. yüzyılda da bu hizmeti devam ettirdiği görülmektedir.⁶⁴ Bu aileye mensup kişiler arasında Muhyiddin b. Muhammed (1887 senesinde türbedardı),⁶⁵ Mustafa b. Abdurrahman (1896 senesinde türbedardı),⁶⁶ Hasan (1904 senesinde türbedardı)⁶⁷ ve Selim el-Ekremî (ö. 1918)⁶⁸ bulunmaktadır.

⁵³ Vassâf, *Sefîne-i evliya*, 1/93.

⁵⁴ Vassâf, *Sefîne-i evliya*, 1/72.

⁵⁵ Öngören, "Osmanlı Türkiyesi'nde Tarikatlar", 210.

⁵⁶ Necdet Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf Sufiler Devlet ve Ulema* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2001), 322.

⁵⁷ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3/67.

⁵⁸ Bu haberi bana Muhammed Mutî el-Hafız amcası Abdulvehhab el-Hafız ve Ebu'l Hayr el-Meydânî gibi şeyhinden nakletti. Küçüklüğünde kabir ziyaretinde onlara eşlik eder ve orada ulema ve sûfilardan kişilerin kabrin yanında zikir meclisi kurduklarını görürdü. Ayrıca bakınız: Itzchak Weismann, "Suriye ve İsrail'de Tarikatlar: Günümüzdeki Duruma Toplu Bir Bakış", çev: Hülya Küçük, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 7/17 (2006), 271.

⁵⁹ Âdil Suluh, *Sutûr mine'r-Risâle Târîhu Hareketin İstiklâliyyetin Kâmet fi'l-Meşriki'l-'Arabiyyi Senete 1877* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1966), 70; Hâfız ve Abâza, *Ulemâu Dimaşk ve A'yânuhâ fi'l-Karni's-Sâlise 'Aşar*, 2/794.

⁶⁰ Hâfız ve Abâza, *Ulemâu Dimaşk ve A'yânuhâ fi'l-Karni's-Sâlise 'Aşar*, 2/497.

⁶¹ Baytâr, *Hilyetü'l-Beşer*, 3/1327.

⁶² Hür Mahmut Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf 19. Yüzyıl* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2003), 751.

⁶³ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/403.

⁶⁴ Hısnî, *Müntebahâtü't-tevârîh*, 2/897; Şerîf Savvâf, *Mevsû'atu'l-Üser ed-Dimaşkiyye Târîhu Hâ Ensâbuhâ ve A'lâmuhâ* (Dimaşk: Beytu'l-Hikme, 2010), 1/311.

⁶⁵ Hakîm, *el-Evâmiru's-Sultâniyye*, 176.

⁶⁶ Hakîm, *el-Evâmiru's-Sultâniyye*, 318.

⁶⁷ Hakîm, *el-Evâmiru's-Sultâniyye*, 369.

⁶⁸ Hısnî, *Müntebahâtü't-tevârîh*, 2/898; Hâfız ve Abâza, *Târîhu Ulemâi Dimaşk fi'l-Karni'r-Râbi'a 'Aşar*, 1/387.

Kabir ziyaretine olan rağbet bir süre sonra bunun ötesine geçip insanların kabrin yakınında defnedilme arzusuna dönüşmüş, hatta bu arzu pek çok kişinin tutkusu haline gelmiştir. Hidiv İsmail'in kızı Fatıma'nın eşi Mahmud Sırrı Paşa, Şam valisi Râşid Paşa (ö. 1887) ve İbnü'l-Arabî'ye muhabbeti ile meşhur, Beşinci Ordu Mareşali Emin Paşa⁶⁹ (ö. 1850) gibi bazı büyük Türk isimler burada defnedilmiştir.⁷⁰ Emin Paşa'nın yanına ise Şam Müftüsü Mahmud el-Hamzâvî'nin yönlendirmesi⁷¹ ile Emir Abdulkadir defnedilmiştir.⁷² İbnü'l-Arabî Camii Hanefî imamı Muhammed Emin Harputlu da, İbnü'l-Arabî'nin kabri civarında defnedilmeyi vasiyet etmiş, Vakıflar Müdürlüğü'nün bunu reddetmesi üzerine Sâlihiyye mahallesi sakinleri öfkelenmiş ve İbnü'l-Arabî'nin kabri yanında defnedilmesi için ısrarcı olmuşlar, nihayetinde oraya defnedilmiştir.⁷³ İbnü'l-Arabî'nin kabri civarındaki mezarlıkta defnedilmeyi vasiyet edip, bu şerefe erişemeyen şehrin yabancıları bazı kişiler de mevcuttur.⁷⁴ 1715 senesinde hac dönüşü Şam'da vefat eden Karaman Tekkesi Halvetiyye-Sivasiyye şeyhi Abdülkerim Fethi b. Abdullatif Efendi Bülbülcüzâdebu kişiler arasındadır.⁷⁵

1.4. Eserlerine Verilen Önem

İbnü'l-Arabî'nin kitapları, fikirleri ve virdlerinden oluşan ardında bırakmış olduğu eserler bu yüzyılda çok büyük bir ilgiyle karşılanmış, bu ilgi farklı düzeylerde kendisini göstermiştir.

1.4.1. Kitaplarının Okunup Okutulması

İbnü'l-Arabî'nin kitaplarının mütalaasına verilen önem kendisine gösterilen tazim ve saygıyla doğru orantılı olmamıştır. Nitekim 19. yüzyıla ait terâcim kitaplarından, Şam'da o dönemde velayetine inanılmasına ve saygı duyulmasına rağmen İbnü'l-Arabî'nin kitaplarının okunmasıyla ilgilenen kişi sayısının oldukça az olduğu anlaşılmaktadır. Bu hususta İbnü'l-Arabî'nin velayetine inanmalarıyla beraber ehli olmayan kişileri kitaplarını mutalaa etmenin sakıncası hususunda Suyûtî'nin görüşünün takip edildiği söylenebilir. Ona göre İbnü'l-Arabî'nin sözleri paradokslarla dolu olduğu için anlaşılması güç ibareler vardır. Bu nedenle yanlış anlaşılma ve farklı düşüncelere yol açması maksadının dışında anlaşılıp, kişiyi tekfire ve dalalete düşürme ihtimali vardır.⁷⁶ aradokslarla dolu olduğu için anlaşılması güç ibareler vardır. Bu nedenle yanlış anlaşılma ve farklı düşüncelere yol açılması endişesi

Bu sebeple Memlûkler döneminden beri İsmail b. Ali b. İzzülkazâ (ö. 1290)⁷⁷ ve Necmeddin Muhammed b. Muhammed el-Bâhilî (ö. 1400)⁷⁸ gibi ulemadan birkaç isim dışında İbnü'l-Arabî'nin kitapları ile ilgilenen kişilere kayıtlarda pek rastlanmamaktadır.

⁶⁹ Hâfız ve Abâza, *Ulemâu Dimaşk ve A'yânuhâ fi'l-Karni's-Sâliye 'Aşar*, 2/536.

⁷⁰ Tales, *Zeylu Simâri'l-Mekâsîd*, 235.

⁷¹ Cezâirî, *Sîratu'l-Emîri Abdilkâdir*, 84.

⁷² Ustuvânî, *Meşâhidü ve Ehdâs*, 225.

⁷³ Hâfız ve Abâza, *Târîhu Ulemâi Dimaşk fi'l-Karni'r-Râbi'a 'Aşar*, 1/592.

⁷⁴ Baytâr, *Hilyetü'l-Beşer*, 1/237, 3/1327.

⁷⁵ Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, 228.

⁷⁶ İbn Tolun, *el-Kalâidu'l-Cevheriyye*, 400; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb*, 7/334.

⁷⁷ İbn Tağrîberdî, *el-Menhelu's-Sâfi*, 2/408.

⁷⁸ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb*, C. 9, 35.

Osmanlı döneminde ise, 16. yüzyılda özellikle İbn Kemal Paşa'nın (ö. 1534) İbnü'l-Arabî'nin büyük bir şeyh olduğu, kitaplarında şeriata aykırı bir şey görmediğine dair fetvası üzerine, İbnü'l-Arabî'nin kitaplarına olan ilginin arttığı görülmektedir.⁷⁹ 17. yüzyılda ise İbnü'l-Arabî'nin kitaplarının okunması, okutulması ve anlaşılması güç fikirlerinin vuzuha kavuşturulması ile meşgul olmuş şahsiyetlerimiz bulunmaktadır. Muhammed b. Ali ed-Derviş (ö. 1596),⁸⁰ Şam Müftüsü Derviş et-Tâlevî (ö. 1606),⁸¹ Muhammed b. Süleyman el-Mesyûnî el-Misrâbî (ö. 1652),⁸² Abdullatif b. Bahâuddin el-Ba'î (ö. 1671)⁸³ ve Muhammed Mirzâ es-Serûcî (ö. 1677)⁸⁴ gibi isimler bu şahsiyetler arasındadır.

Abdulganî en-Nablusî (ö. 1731), 18. yüzyılda İbnü'l-Arabî ekolünün en önde gelen ismi olarak kabul edilir. İbnü'l-Arabî'nin sözlerindeki müşkülleri çözme konusunda bir benzeri olmadığı şeklinde övülmüştür.⁸⁵ İbnü'l-Arabî Camii'nde verdiği derslere öğrencileriyle beraber ileri gelenler hatta Şam valisi dahi katılmış,⁸⁶ böylece Abdulganî, derslerinde *Futûhât* ve *el-Fusûs* gibi İbnü'l-Arabî'nin pek çok kitabını çok sayıda talibine okutmuştur.⁸⁷ Torunu Mustafa b. İsmail'in (ö. 1778)⁸⁸ yanı sıra Şam âlimleri ve şeyhlerinden Nakşibendî şeyhi Bahâuddin Muhammed b. Murad (ö. 1755)⁸⁹ gibi zatlar ve bazı devlet adamları⁹⁰ kendisinden İbnü'l-Arabî eserlerini okuyanlar arasındadır. Ayrıca Şam haricinden sadece bu amaçla gelen kişiler de olmuştur. Abdulganî en-Nablusî'den *Fusus'ul-hikem*'i okumak üzere Bağdâd'dan Şam'a gelen Hasan b. Mustafa el-Bağdâdî (ö. 1768)⁹¹ ve Fas'tan gelip *el-Futuhâtü'l-Mekkiyye*'yi okuyan ve icazet alan Muhammed b. Abdulkerim el-Fâsî (ö. 1771) bu kişiler arasındadır.⁹² İbnü'l-Arabî'nin kitaplarının okutulması için gösterilen çaba Abdulganî en-Nablusî ile sınırlı kalmamış, Şam'da İbnü'l-Arabî'nin kitaplarının okutulması ve şerhi ile ilgilenen Kasım el-Habeşî el-Mağribî (ö. 1708),⁹³ Hasan b. Musa el-Kürdî (ö. 1735),⁹⁴ oğlu Abdurrahman el-Kürdî (ö. 1781),⁹⁵ Şam müftüsü Ali el-Murâdî (ö. 1771)⁹⁶ ve Ömer b. Abdulcelîl el-Bağdâdî (ö. 1780)⁹⁷ gibi şahıslar da olmuştur.

⁷⁹ Abdurrezzak Tek, "İbnü'l-Arabî'yi Müdâfaa Amacıyla Kaleme Alınan Fetvâlar", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 9/23, (2009), 295-297; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 1/80.

⁸⁰ Gazzî, *Lutfü's-semer*, 140.

⁸¹ Muhibbî, *Hulâsatu'l-Eser*, 2/419.

⁸² Muhibbî, *Hulâsatu'l-Eser*, 3/474.

⁸³ Muhibbî, *Hulâsatu'l-Eser*, 3/14.

⁸⁴ Muhibbî, *Hulâsatu'l-Eser*, 4/203.

⁸⁵ İbn Kennân, *Yevmiyât Şâmiyye*, 416.

⁸⁶ İbn Kennân, *Yevmiyât Şâmiyye*, 347.

⁸⁷ Bk. İyat Erbakan – Halil İbrahim Delen. "Hüseyin b. Tu'me el-Beytümânî'nin Risâle Hâblullahi'l-Metîn fi Akîdetiş-Şeyhi'l-Ekber Muhyiddîn Adlı Eserinin Tahkikli Neşri". *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 5/1 (Haziran 2019): 150-155.

⁸⁸ Mutî' Hâfız ve Nizâr Abâza, *Ulemâu Dimaşk ve A'yânuhâ fi'l-Karnî's-Sâliye 'Aşar el-Hicrî* (Dimaşk: Dâru'l-Fikri, 2000), 3/364.

⁸⁹ Murâdî, *Silku'd-Dürer*, 4/115.

⁹⁰ İbn Kennân, *Yevmiyât Şâmiyye*, 83.

⁹¹ Hâfız ve Abâza, *Ulemâu Dimaşk ve A'yânuhâ fi'l-Karnî's-Sânî 'Aşar*, 3/252.

⁹² Hâfız ve Abâza, *Ulemâu Dimaşk ve A'yânuhâ fi'l-Karnî's-Sânî 'Aşar*, 3/305.

⁹³ İbn Kennân, *Yevmiyât Şâmiyye*, 140.

⁹⁴ Murâdî, *Silku'd-Dürer*, 2/36.

⁹⁵ Murâdî, *Silku'd-Dürer*, 2/292.

⁹⁶ Hâfız ve Abâza, *Ulemâu Dimaşk ve A'yânuhâ fi'l-Karnî's-Sânî 'Aşar*, 3/266.

⁹⁷ Murâdî, *Silku'd-Dürer*, 3/179, 180.

19. asra gelindiğinde İbnü'l-Arabî ekolünün Şam'daki en önemli temsilcisinin Emir Abdülkâdir el-Cezâirî (ö. 1882) olduğu görülmektedir. Onun İbnü'l-Arabî'nin kitapları için gösterdiği çabalar sayesinde ulema ve talebeler arasında bu kitaplara olan ilgiyi artmış, çok sayıda kişi kendisinden *Futûhât* ve *Şerhu'l-Fusûs* okumuştur. Bu kişilerin arasında Muhammed b. Mustafa et-Tantâvî (1888),⁹⁸ Halvetî-Şâzelî şeyhi Muhammed et-Tıyb b. Muhammed el-Mübârek (1895),⁹⁹ Kadirîyye şeyhi Ahmed b. Muhyiddin el-Cezâirî (1902),¹⁰⁰ Abdülganî el-Baytâr (1897),¹⁰¹ Nakşibendî şeyhi Muhammed b. Muhammed el-Hânî (ö. 1898),¹⁰² Nakşibendî şeyhi Abdulmecid b. Muhammed el-Hânî (ö. 1900),¹⁰³ Şâzelî şeyhi Muhammed b. Muhammed el-Mübârek (ö. 1912),¹⁰⁴ Muhammed Bahauddin el-Baytâr (ö. 1910)¹⁰⁵ ve Abdurrezzak el-Baytâr (1916)¹⁰⁶ gibi isimleri sıralayabiliriz. Bu kişilerden Muhammed et-Tantâvî,¹⁰⁷ Muhammed et-Tıyb b. Muhammed el-Mübârek,¹⁰⁸ Muhammed b. Muhammed el-Hânî¹⁰⁹ ve Muhammed b. Muhammed el-Mübârek¹¹⁰ gibi pek çok isim Emir Abdülkâdir'in vefatından sonra da İbnü'l-Arabî'nin kitaplarını okutmaya devam etmişlerdir.

İbnü'l-Arabî'nin kitaplarının mütalaası sadece Emir Abdülkâdir'in halkasıyla sınırlı kalmamıştır. Nitekim Şam'ın büyük âlimi Hâmid el-Attâr'ın (ö. 1846) İbnü'l-Arabî'nin kitaplarının mütalaasına düşkün olduğu bilinmektedir.¹¹¹ Nakşibendî tarikatı şeyhi Ebubekir b. Ahmed el-Külâlî de (ö. 1853) İbnü'l-Arabî'nin kitaplarının okunmasına önem vermiştir.¹¹² Nakşibendî tarikatı şeyhi Muhammed b. Abdullah el-Hânî (ö. 1862) *Futuhâtü'l-Mekkiye*'nin mütalaasına çok önem vermiştir.¹¹³ Şam müftüsü Mahmud Hamzavî de (ö. 1887) *Fusûs* şerhini Şam muhaddisi Abdurrahman el-Küzberî'den okumuştur.¹¹⁴

Aynı zamanda Muhammed Tantâvî'den *Futûhâtü'l-Mekkiye* okuyan usulcü fakih Emin Süveyd'in (ö. 1936) Şam ulemasından seçkin bir grup ile Sinan Paşa Camii'nde *Futûhât* okudukları özel bir meclisleri vardı.¹¹⁵ Bu âlimlerin arasında Malikî müftüsü ve Şâzelî şeyhi Muhammed Abdülbâkî el-Cezâirî (ö. 1916), Muhammed el-Hakim (ö. 1917) ve Emevî Camii hatibi Hasan el-Ustuvânî (ö. 1930) de bulunmaktadır.¹¹⁶ Halvetî tarikatı şeyhi Saîd el-Ferra ise Muhammed Sultan ed-Dağıştânî gibi talebelerine *Futuhâtü'l-Mekkiye* okutmuştur.¹¹⁷ Kâdiriyye şeyhi Ferîz el-Geylânî de (ö. 1972) İbnü'l-Arabî ekolünün kitaplarına önem vermiş,

⁹⁸ Cemâluddîn Kâsimî, *Tabakâtu Meşâhîri'd-Dımaşkiyyîn min Ehli'l-Karni'r-Râbi'a 'Aşar el-Hicrî*, thk. Mahmûd Arnavût (Dımaşk: Dâru'l-Beyrûtî, 2006), 18.

⁹⁹ Baytâr, *Hilyetü'l-Beşer*, 2/757.

¹⁰⁰ Kâsimî, *Tabakâtu Meşâhîri'd-Dımaşkiyyîn*, 85.

¹⁰¹ Baytâr, *Hilyetü'l-Beşer*, 2/874.

¹⁰² Abdülmecid Hânî, *el-Hadâiku'l-Verdiyye fi Ecillâ'is-Sâdeti en-Nakşibendiyye* (Erbil: Dâru Erâs, 2002), 371, 377, 378.

¹⁰³ Kâsimî, *Tabakâtu Meşâhîri'd-Dımaşkiyyîn*, 65; Hâfız ve Abâza, *Târîhu Ulemâi Dımaşk fi'l-Karni'r-Râbi'a 'Aşar*, 1/205.

¹⁰⁴ Hâfız ve Abâza, *Târîhu Ulemâi Dımaşk fi'l-Karni'r-Râbi'a 'Aşar*, 1/310.

¹⁰⁵ Baytâr, *Hilyetü'l-Beşer*, 1/380.

¹⁰⁶ Baytâr, *Hilyetü'l-Beşer*, 2/ 757, 904.

¹⁰⁷ Kâsimî, *Tabakâtu Meşâhîri'd-Dımaşkiyyîn*, 65.

¹⁰⁸ Müsellem Taybe, *Târîhu't-Tarîkati's-Şâzelîyye fi Dımaşk* (Dımaşk: Dâru Taybe, 2019), 126.

¹⁰⁹ Hâfız ve Abâza, *Târîhu Ulemâi Dımaşk fi'l-Karni'r-Râbi'a 'Aşar*, 1/205, 2/852.

¹¹⁰ Hâfız ve Abâza, *Târîhu Ulemâi Dımaşk fi'l-Karni'r-Râbi'a 'Aşar*, 1/310.

¹¹¹ Hâfız ve Abâza, *Târîhu Ulemâi Dımaşk fi'l-Karni'r-Râbi'a 'Aşar*, 2/497.

¹¹² Hâfız ve Abâza, *Târîhu Ulemâi Dımaşk fi'l-Karni'r-Râbi'a 'Aşar*, 2/539.

¹¹³ Hânî, *el-Hadâiku'l-Verdiyye*, 357.

¹¹⁴ Hâfız ve Abâza, *Târîhu Ulemâi Dımaşk fi'l-Karni'r-Râbi'a 'Aşar*, 1/80.

¹¹⁵ Hayrullah Şerîf, *eş-Şeyh Muhammed Emîn Süveyd* (Dımaşk: Mecma'u'l-Luğati'l-Arabiyye bi-Dımaşk, 2015), 28.

¹¹⁶ Muhammed el-Arabî Azzûzî, *İthâfu Zevi'l-'Înâye* (Beyrut: Matba'atu'l-İnsâf, 1950), 41.

¹¹⁷ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 4/188.

Hama'da şeyhi Muhammed el-Galâyînî el-Karaköy ile beraber *Futuhâtü'l-Mekkiyye* ve *el-İnsanu'l-Kâmil* gibi İbnü'l-Arabî ve ekolünden pek çok kitap okumuştur.¹¹⁸

Bu dersler hakkında aktarılan haberler incelendiğinde, derslerin sadece ulemeden bir gruba has olduğu ve kitapların halka açık okutulmadığı anlaşılmaktadır. Bu hususta Emin Süveyd'in tercümesinde nakledilen, bazı âlimlerle özel olarak İbnü'l-Arabî kitaplarını mütalaa etmesinin yanı sıra Derviş Paşa Camii'nde *Futuhât*'tan kısımlar okuduğu halka açık bir dersi olduğu rivayeti ise bir istisna sayılır.¹¹⁹

Futuhâtü'l-Mekkiyye'yi müellifi İbnü'l-Arabî'ye bağlanan muttasıl bir sened ile okuma arzusunda olan bazı âlimler de olmuştur. Mesela bu kişilerden birisi olan Abdulganî es-Sekatî, İbnü'l-Arabî'nin kitaplarını Ahmed el-Menînî'den, o da Abdulganî en-Nablusî'den, o da Ebu'l-Mevâhib el-Hanbelî'den, o da Necmü'l-Gazzî'den, o da Bedru'l-Gazzî'den, o da Kadı Zekeriyya el-Ensârî'den, o da Ebu'l-Fethu'l-Merâğî'den, o da Kutub İsmail el-Cebretî'den, o da Kutbu'l-Vânî'den ve son olarak o da İbnü'l-Arabî'den olacak şekilde muttasıl bir senetten rivayet etmiştir.¹²⁰ Aynı şekilde İbrahim b. Mahmud el-Attâr da *Futuhâtü'l-Mekkiyye*'yi İbnü'l-Arabî'ye dayanan muttasıl bir senetle okumuştur.¹²¹ Selim el-Ekremî (ö. 1918)¹²² ve Abdulhamid el-Kanavâtî (ö. 1957) gibi bazı isimler ise kitabı çokça okumalarından ve incelemelerinden dolayı *Futuhât*'ın çoğu bahsini ezberlemişlerdir.¹²³

Hatta bazılarının İbnü'l-Arabî'nin kitaplarını çok mütalaa etmeleri ve incelemeleri onun üslubunu ve ifade tarzını taklit etmelerine yol açmıştır. Bunun bir örneğini Emir Abdülkâdir el-Cezâirî'nin (ö. 1882), İbnü'l-Arabî'nin üslubuna çok benzer şekilde kaleme alınmış *Mevâkıf* isimli kitabında görmek mümkündür.¹²⁴ Muhammed Sa'duddin el-Harîrî (1854-1964), *Futuhâtü'l-Mekkiyye*'nin bir taklidi olarak *Futuhâtü's-Şâm*'ı telif etmiş, fakat Şâzelî tarikatı şeyhi Muhammed el-Hâşimî tasavvufun gerilemeye başladığı bu çağa uygun olmadığı gerekçesiyle kitabın basılmamasını nasihat etmiştir.¹²⁵

1.4.2. Evrâdının ve Şerhlerinin Okunması

İbnü'l-Arabî'nin kitaplarına verilen önemin bir başka yansıması evradının ve şerhlerinin okunmasıdır. Nitekim Şam ulemasından Hasan el-Baytâr gibi pek çok kişi düzenli bir şekilde her gün sabah namazından sonra zikirlerinde *ed-Devru'l-âla* virdini¹²⁶ okumaya devam etmiş,¹²⁷ aynı şekilde talebeleriyle beraber şerhlerini okumuşlardır. Cemaleddin el-Kâsımî, *ed-Devru'l-âla*'nın şerhini Selim el-Attâr'dan okumuş,¹²⁸ Kadı ve Hanbeli fakihî Muhammed b. Hasan eş-Şattî (ö. 1889) gibi bazıları da buna şerhler yazmışlardır.¹²⁹

¹¹⁸ Hâfız ve Abâza, *Târîhu Ulemâi Dimaşk fi'l-Karni'r-Râbi'a* 'Aşar, 2/1215.

¹¹⁹ Şerîf, *eş-Şeyh Muhammed Emîn Süveyd*, 28, 58.

¹²⁰ Hâfız ve Abâza, *Ulemâu Dimaşk ve A'yânuhâ fi'l-Karni's-Sâlise* 'Aşar, 1/367.

¹²¹ Hâfız ve Abâza, *Târîhu Ulemâi Dimaşk fi'l-Karni'r-Râbi'a* 'Aşar, 1/151.

¹²² Hısnî, *Müntebahâtü't-tevârîh*, 2/898.

¹²³ Hâfız ve Abâza, *Târîhu Ulemâi Dimaşk fi'l-Karni'r-Râbi'a* 'Aşar, 2/880.

¹²⁴ Hânî, *Hadâiku'l-Verdiyye*, 371; Baytâr, *Hilyetü'l-Beşer*, 2/904.

¹²⁵ Hâfız ve Abâza, *Târîhu Ulemâi Dimaşk fi'l-Karni'r-Râbi'a* 'Aşar, 2/1032.

¹²⁶ Esmâ-i hüsnâ, Kur'an'dan bazı ayetler ve birtakım duaların bulunduğu, İbnü'l-Arabî tarafından yapılan hoş bir derlemedir.

¹²⁷ Baytâr, *Hilyetü'l-Beşer*, 1/470.

¹²⁸ Hâfız ve Abâza, *Târîhu Ulemâi Dimaşk fi'l-Karni'r-Râbi'a* 'Aşar, 1/190.

¹²⁹ Baytâr, *Hilyetü'l-Beşer*, 3/1624.

1.4.3. Kitaplarının Çoğaltılması

İbnü'l-Arabî'nin kitaplarının okunulup, okutulmasına verilen önem kitaplarının önceye nispetle daha çok çoğaltılması sonucunu doğurmuştur. Bu nedenle, Şeyh Muhammed el-Habeşî'nin Şam gezisinde kaydettiği gibi, İbnü'l-Arabî'nin kitaplarının çoğaltılması ve satılmasına yönelik bazı faaliyetlere rastlanmaktadır. Nitekim Ahmed b. Hasan el-Ustuvâni, İbnü'l-Arabî'nin eserlerini el yazısı ile yazar¹³⁰ ve kitapları her yerde satılırdı.¹³¹ *Fusûs* ve *Futuhât*'ı Muhammed b. Muhammed el-Hâni'den okuyup daha sonra Şeyhülislam Abdurrahman Nesîb'e (ö. 1942) okutan Hüsnî el-Azme (ö. 1954) de, elinde kıymetli ve değerli olan her şeyi İbnü'l-Arabî'nin kitaplarını alıp toplamak için harcardı.¹³²

1.4.4. Kitaplarının Şerh Edilmesi ve Fikirleri

İbnü'l-Arabî'nin *Fusûs* ve *Futuhât* gibi kitaplarının ve vahdet-i vücûd gibi fikirlerinin şerh ve tahkiki ile ilgilenen şahsiyetler olduğu görülmektedir. Zira Osmanlıların İbnü'l-Arabî'nin fikirlerine olan ilgisi Osmanlı Devleti müderrislerinin ilk şeyhi olan Dâvud el-Kayserî'nin (ö. 1350) döneminden itibaren başlamış, daha sonra İbnü'l-Arabî'ye verilen önem kitaplarına ve fikirlerine gösterilen ilgiyle beraber artmış, özellikle *Fusûsu'l-hikem* ve *Futuhâtu'l-Mekkiyye*, âlimler tarafından Osmanlı döneminin sonuna kadar devamlı olarak şerh edilmiş, muhtasarları hazırlanmış ve ders olarak okutulmuştur.¹³³ Fikirlerine gelince Osmanlı Devleti'ndeki Nakşibendiyye-Müceddediyye hariç- tüm sûfi tarikatların 18. asırdan itibaren vahdet-i vücud anlayışı ile ilgilendiği görülmektedir.¹³⁴ İbnü'l-Arabî'nin fikirlerine ve kitaplarına olan bu ilginin bir benzeri Şam sûfilere arasında da ortaya çıkmış, 19. yüzyılda bu kişilerin, İbnü'l-Arabî kitaplarının ve fikirlerinin şerhi konusunda katkıları olmuştur. Nitekim Emir Abdülkâdir halkasının yaptığı en önemli işin, *Futuhât'ul-Mekkiyye*'nin ilk ilmî tahkiki olduğunu söylememiz mümkündür. Emir Abdülkâdir, iki öğrencisi Muhammed et-Tantâvî ve Muhammed et-Tıyb b. Muhammed el-Mübârek ed-Dillîsî'yi Emir'in Mısır'da basılmış olan *Futuhâtu'l-Mekkiyye* nüshasını alıp Konya'da korunan, İbnü'l-Arabî'nin hattıyla yazılı orijinal nüsha ile karşılaştırmaları üzere Konya'ya göndermiş, kitabı iki kere okuyup ellerindeki nüshanın hata ve eksikliklerini tespit ve tashih etmişlerdir. Daha sonra döndüklerinde Emir Abdülkâdir has talebelerinden ve ashabından oluşan bir gruba *Futuhâtu'l-Mekkiyye*'yi okutmuş ve okuduğu nüsha üzerinden kendi nüshalarını tamamlamışlardır.¹³⁵

Bazı Şam âlimleri İbnü'l-Arabî'nin kitaplarına şerh yazmışlardır. Mesela, Ömer el-Attâr (ö. 1891) *Fusûsu'l-hikem*, bazı evrad ve salavatı için şerhler kaleme almıştır.¹³⁶ Şâzelîyye şeyhi Muhammed el-Haşîmi ise *Şatrançu'l-ârifin*'e bir şerh yazmıştır.¹³⁷

Diğer bazı âlimler de İbnü'l-Arabî'nin fikirleri ile ilgilenmiş, vahdet-i vücud anlayışı ve diğer fikirleri hakkında yazmışlardır. Örneğin Muhammed Ebu Şa'r ve Şu'eyr (ö. 1792) vahdet-i vücud

¹³⁰ Habeşî, *eş-Şâhidu'l-Makbûl*, 119.

¹³¹ Habeşî, *eş-Şâhidu'l-Makbûl*, 151.

¹³² Azzûzî, *İthâfu Zevî'l-Înâye*, 49; Hâfiz ve Abâza, *Târîhu Ulemâi Dımaşk fi'l-Karnî'r-Râbi'a 'Aşar*, 2/852.

¹³³ Öngören, "Osmanlı Türkiyesi'nde Tarikatlar", 83-84.

¹³⁴ Öngören, "Osmanlı Türkiyesi'nde Tarikatlar", 83.

¹³⁵ Baytâr, *Hilyetü'l-Beşer*, 2/757; Kâsîmî, *Tabakâtu meşâhiru'd-Dımaşkiyyîn*, 19; Cezâirî, *Sîratu'l-Emîri Abdilkâdir*, 82.

¹³⁶ Baytâr, *Hilyetü'l-Beşer*, 3/1130.

¹³⁷ Abdulkadir İsâ, *Hakâik 'ani't-Tasavvuf* (Halep: Dâru'l-İrfân, 2007), 504.

hakkında bir risale¹³⁸ ile *Şerhu 'akidetu'l-gayb li nefyi's-şekki ve'r-rayb* isimli risalesini kaleme almıştır.¹³⁹ Fetva Emîni ve Hanefî fakîhi Abdulkâdir el-Hamzâvi (ö. 1862) de vahdet-i vücud hakkında bir risale yazmıştır.¹⁴⁰ İbnü'l-Arabî'nin kitaplarının, özellikle *Futuhât*'ın mütalaasına önem verdiği için kendisinde kuvvetli bir meleke oluşan ve herhangi bir konuyu anlayamadığında Emir Abdülkâdir'e müracaat eden Bahâuddin el-Baytar (ö. 1910) ise İbnü'l-Arabî'nin fikirleri çerçevesinde vücûd, şühûd, hak, halk, cem' ve fark konularında 900'den fazla beyit içeren bir manzume kaleme almıştır. Ayrıca İbnü'l-Arabî ile Abdulkerim el-Cîlî'ni üç meseledeki görüşlerini birleştirdiği ve *Fethu'r-Rahmâni'r-Rahîm bi'l-cem'i ve't-tevfiki fi'l-mesâili's-selâs beyne'l-kutbeyni's-Şeyhi'l-Ekber ve's-Seyyid Abdülkerim el-Cîlî* adını verdiği bir kitap yazmıştır. Bu üç mesele; ilim ve malum (hangisi diğerine tabidir), irade ve ihtiyar ile ilahi isimlerdir. Bu kitap müellifin hattıyla 500 sayfayı aşan bir hacimdedir.¹⁴¹

1.5. İbnü'l-Arabî'nin Savunulması

İbnü'l-Arabî'nin özellikle *Fusûsu'l-Hikem* kitabındaki görüşleri, ulema tarafından eleştirilmesinin hatta zaman zaman tekfir edilmesinin sebeplerinden birisi olmuştur. Bu durum sûfîlerin İbnü'l-Arabî'yi ve kitaplarını savunmalarına yol açmış, eleştirilere cevap vermişlerdir. Önde gelen şeyhülislâmların fetvalarına bakıldığında Osmanlı'nın resmi olarak İbnü'l-Arabî'yi desteklediğini ifade edebiliriz. Örneğin: İbn Kemâl Paşa meşhur fetvasında, İbnü'l-Arabî'nin kendisine nispet edilen ve küfrü işmâm eden fikirlerden berî olduğunu ifade etmiş, İbnü'l-Arabî aleyhinde söz söylenmemesi ve şeyhe saygısızlık edilmemesini emretmiştir. Şeyhülislâm Ebussûd Efendi ise *Fusûsu'l-Hikem*'de geçen birtakım görüşlerin şeriata muarız olduğunu ifade etmekle birlikte, İbnü'l-Arabî'nin bu tarz ifadelerden uzak olduğunu, bunların şeyhin kitaplarına sonradan ilave edildiği ifade etmiştir.¹⁴² Bazı Osmanlı valileri ise İbnü'l-Arabî'nin görüşlerine muhalefet edenlerin takip edilip, cezalandırılmalarını sağlamışlardır.¹⁴³ Hatta Osmanlı sultanının, Çivizâde Muhyiddin Muhammed İlyas'ı (ö. 1547) şeyhülislâmlıktan azletme nedenlerinden biri de İbnü'l-Arabî'ye reddiye yapmaktır.¹⁴⁴

İbn Tolun bir eserinde kendi dönemi ve öncesinde hem Şam'da hem diğer Arap şehirlerinde İbnü'l-Arabî'yi eleştiren âlimlerin ve küfrünü iddia edenlerin isimlerine yer vermiştir. Ona göre bu kişiler Arap fakihlerin ve hadis ehlinin çoğunluğunu oluşturmaktadır. Eleştiri yapanların başında Şam'da döneminin en büyük Hanbeli fakihlerinden biri olan İbn Teymiye ve Kâdî'l-Kudât Bedreddin b. Cemâa gelir.¹⁴⁵ Bununla birlikte alimlerden bir grubun İbnü'l-Arabî hakkında söz söylemek hususunda susmayı tercih ettiklerini ve şeyhinden en selametli yolun bu olduğunu nakletmiştir.¹⁴⁶

¹³⁸ Hâfız ve Abâza, *Ulemâu Dimaşk ve A'yânuhâ fi'l-Karni's-Sâliye 'Aşar*, 1/72.

¹³⁹ Baytâr, *Hilyetü'l-Beşer*, 1/423.

¹⁴⁰ Hisnî, *Müntebahâtü't-tevârîh*, 2/673.

¹⁴¹ Baytâr, *Hilyetü'l-Beşer*, 1/380, 381.

¹⁴² Öngören, "Osmanlı Türkiyesi'nde Tarikatlar", 86.

¹⁴³ Gazzî, *el-Kevâkibü's-Sâ'ire*, 2/48; Sabbâğ, *el-Müctema'u'l-'Arabiyyi's-Sûrî*, 194.

¹⁴⁴ Gazzî, *el-Kevâkibü's-Sâ'ire*, 2/28; İbnü'l İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 10/435; Mehmet İpşirli, "Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/348.

¹⁴⁵ İbn Tolun, *el-Kalâidu'l-Cevheriyye*, 399.

¹⁴⁶ İbn Tolun, *el-Kalâidu'l-Cevheriyye*, 400.

Ayrıca İbnü'l-Arabî'nin döneminden itibaren ortaya çıkan ve fukahanın eleştirilerine karşılık lehinde fetvalar yazan bir grup da vardır. Mesela bunlardan Mecdüddin el-Fîrûzâbâdî (ö. 1415), İbnü'l-Arabî'nin kendisine yapılan isnatlardan berî olduğu; kitaplarında itikaden bir sıkıntı olmamakla birlikte ehli olmayan kişilerin okumasının caiz olmadığı fetvasını vermiştir.¹⁴⁷ Şam Şâzeli şeyhi Ali b. Meymun el-Mağribî (ö. 1511) de *Tenzîhu's-Siddîk an vasfî'z-zındîk* adlı bir risale kaleme alarak İbnü'l-Arabî'nin biyografisini büyük bir tazimle yazmıştır.¹⁴⁸

İbnü'l-Arabî'ye muhalif duruş, Osmanlı Devleti'nin resmi tutumunun etkisi altında zamanla gözden kaybolmaya başlamıştır. Yerini tazim ve saygıya bırakmış, İbnü'l-Arabî'yi savunan ve eleştirilmesine karşı çıkan kişilerin sesi yükselmiştir. Sultan Selim'in şehre girdiğinde kendisini ziyaret ettiği Şam'da Nakşibendî şeyhi olan Muhammed el-Bedahşî'nin (ö. 1517) biyografisinde bunu görmek mümkündür. İbnü'l-Arabî'ye inanıp ona büyük bir saygı duyan kişilerin arasında olan Muhammed el-Bedahşî, vefat ettiğinde onun yakınında bir mezarlığa defnedilmiştir.¹⁴⁹ Aynı şekilde İbnü'l-Arabî Camii'nin karşısında bulunan Sultan Selim tekkesinde yerleşik olan Muhibbiddin et-Tebrîzî (ö. 1551) de, İbnü'l-Arabî ve fikirlerini eleştiren kişilere şiddetli karşı çıkanlardandır.¹⁵⁰ Hatta Şam'ın muhacir âlimlerinden biri olan Ahmed b. İskender er-Rûmî felç olduğunda Şam halkına İbnü'l-Arabî'yi reddi sebebiyle bu hastalığa yakalandığı yorumunu yapmıştır.¹⁵¹

Bütün bu gelişmelere rağmen İbnü'l-Arabî'nin kitaplarına, özellikle de *Fusûs* ve *Futuhâtü'l-Mekkiyye*'ye olan itirazlar ve âlimlerin halkı bu kitapları okumaktan uzak tutma çabaları devam etmiştir. 17. ve 18. yüzyıla gelindiğinde Muhammed Kâdızâde'nin bazı görüşleri sebebiyle İbnü'l-Arabî'yi tekfir ettiği görülmektedir.¹⁵² Bu durum 19. asra kadar devam etmiş, hatta bu mesele aralarında Rîfâî tarikatı şeyhi ve *Futuhât*'ın kiraatiyle meşgul olan âlimlerden biri olan Emin Süveyd, Nakşibendî şeyhlerinden İbrâhim el-Ğalâyînî ve Rîfâî şeyhlerinden Tevfik el-Eyyübî'nin de bulunduğu bir grup âlimin bir araya geldiği toplantıda tartışılmıştır. Toplantıda fukahanın İbnü'l-Arabî'ye neden karşı çıktığının sebebi konuşulmuş, aralarında bulunan Muhammed el-Azzûzî, toplantıda bulunan diğer âlimlerin de katıldığı bir tespitle bulunmuştur. Ona göre İbnü'l-Arabî bazı bablarda anlattığı meseleleri hemen o bapta açıklamayıp, birkaç yaprak sonra kitap ve sünnete uyumlu bir açıklama getirmektedir. İbnü'l-Arabî'ye itiraz edenler ise aslında sadece özet halinde olan babı okuyup, daha sonra gelen açıklamalara dikkat etmemektedirler.¹⁵³

Dolayısıyla bu yüzyılda İbnü'l-Arabî'yi savunma ve itham edildiği hususlarda açıklamalar için yazılmış kitaplar karşımıza çıkmaktadır. Bu durum İbnü'l-Arabî'yi eleştiren Şamlı şahıslar olduğu ve ulemanın bu kişilere karşı İbnü'l-Arabî'yi savunmak üzere eser kaleme almak durumunda kaldığı düşüncesini akla getirebilir, fakat bu yüzyılda İbnü'l-Arabî'yi savunmak adına yazılmış risaleler incelendiğinde, risalelerin Şam haricinden İbnü'l-Arabî'yi eleştiren kişilere reddiye olarak yazıldığı görülmektedir. Ömer b. Bekrî el-Attâr'ın, Sa'düddîn et-Teftâzânî (ö. 792/1390) ve Molla Ali el-Kârî'nin

¹⁴⁷ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb*, 7/338.

¹⁴⁸ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb*, 10/119.

¹⁴⁹ Gazzî, *el-Kevâkibü's-Sâ'ire*, 1/89.

¹⁵⁰ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb*, 10/463.

¹⁵¹ Muhibbî, *Hulâsatu'l-Eser*, 1/178.

¹⁵² Öngören, "Osmanlı Türkiyesi'nde Tarikatlar", 87.

¹⁵³ Azzûzî, *İthâfu Zevî'l-İnâye*, 50.

(ö. 1605) eleştirilerine¹⁵⁴ cevap olarak yazdığı risalesi *el-Fethu'l mübîfiredi itirâzî-mu'terizîn'alâ'* Şeh Muhyiddin buna bir örnek olarak verilebilir. İbnü'l-Arabî'yi savunmak ve hulul ve ittihat teorisinin ona nisbetine karşı çıkmak için kitap yazan bir diğer kişi Hanefî fakihi Ahmed b. Abdulganî (İbn Âbidîn)dir (ö. 1889). Ahmed b. Abdülganî risalesini *Tenbîhu zevi'l-irşadînefyi'l-hulûve'l-ittihad* olarak adlandırmıştır.¹⁵⁵

İçeriğinde halka açık meclislerde okunması sakıncalı meseleler olduğu için, kitaplarının okunması ve çalışılması küçük bir grupla sınırlı kalmış olsa da Şam'daki ulema ve sûflerin çoğunluğunun, İbnü'l-Arabî'ye karşı tazim ve saygı duyan bir tutum içerisinde olduğu görülmektedir.

Sonuç

Osmanlılar döneminde Şam'da İbnü'l-Arabî ekolü büyük ölçüde ilgi görmüştür. İbnü'l-Arabî'nin öğretileri, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren önemli devlet adamları, âlimler ve sûfler tarafından benimsenmiştir. Osmanlı irfanını ve kültürünü derinlemesine etkilemiştir. Osmanlıların İbnü'l-Arabî'nin kabrine olan özel ilgileri, İbnü'l-Arabî'ye duydukları derin saygının bir yansımasıdır.

Osmanlı yönetimi, Şam'da İbnü'l-Arabî'nin mirasını koruma ve destekleme konusunda çeşitli önlemler almıştır. İbnü'l-Arabî'nin eserlerine olan ilgi zaman içinde değişiklik göstermekle birlikte özellikle Osmanlı döneminde artmıştır. İbn Kemal Paşa'nın olumlu fetvasının etkisiyle kitapların okunması ve şerh edilmesine rağbet gösterilmiştir. Ancak bu rağbet genellikle sadece belirli ulema veya tarikatlara mensup kişiler arasında olmuş, daha çok irfânî meselelere yönelen kimseleri ilgilendirdiği için geniş kitlelere ulaşmamıştır.

İbnü'l-Arabî'nin evrâdı özellikle sabah namazından sonra zikirlerde okunmuştur. İbnü'l-Arabî'nin kitaplarının çoğaltılması ve yayılmasına katkı sağlanmıştır. *Fusûs* ve *Futuhât* gibi meşhur kitapları Osmanlı döneminde şerh edilmiş ve fikirleri tartışılmıştır. Tarikatların hemen hepsi İbnü'l-Arabî'nin vahdet-i vücud anlayışına ilgi göstermiştir.

Şam'da İbnü'l-Arabî'nin eserlerine olan ilgi tarih boyunca değişiklik göstermiştir. Bazı zamanlar onun öğretilerinin kabul edilmesinde eleştiriler ve savunmalar yaşanmıştır. 17. Yüzyılda kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla İbnü'l-Arabî'nin eserlerine talep az olmuştur. Bununla birlikte onun kitaplarının okunması, okutulması ve zor anlaşılan fikirleri ile ilgili problemlerin çözülmesi ile meşgul olan kimseler bulunmaktadır.

Yine bu dönemde bazı zamanlar İbnü'l-Arabî'nin fikirleri, özellikle *Fusûsu'l-Hikem* kitabındaki görüşlerini eleştirenler ve hatta tekfir edenler olmuştur. Aynı dönemde İbnü'l-Arabî'nin eserlerini savunma ve anlama çabaları da artmıştır. İbnü'l-Arabî'yi eleştiren bazı âlimlere karşı, olumlu fetvalar verilmiş ve yazılar kaleme alınmıştır. İbnü'l-Arabî'ye yönelik eleştirilere karşılık Osmanlı devleti ona saygı duymuş fikirlerinin yayılmasını desteklemiştir.

İbnü'l-Arabî'nin öğretilerine ilginin arttığı 18. yüzyılda Abdülganî en-Nablusî gibi önde gelen isimler İbnü'l-Arabî'nin fikirlerini yaymıştır. 19. yüzyılda Emir Abdülkâdir el-Cezâirî'nin çabalarıyla, İbnü'l-Arabî'nin kitaplarına duyulan ilgi zirveye ulaşmıştır. Bu dönemde İbnü'l-Arabî'nin kitaplarına gösterilen ilgi ve onun öğretilerini anlama çabaları, daha geniş bir âlim ve talebe kitlesi arasında yaygınlaşmıştır.

¹⁵⁴ Kâsimî, *Tabakâtu Meşâhîri'd-Dımaşkiyyîn*, 39; Baytâr, *Hilyetü'l-Beşer*, 3/1330.

¹⁵⁵ Şattî, *A'yânu Dımaşk*, 341.

Tablo: Osmanlı Döneminde Şam'da İbn Arabi Ekolü

Table: Ibn Arabi School in Damascus during the Ottoman Period

Ad ve Soyad	Doğum	Ölüm	Mezheb	Tarikat	Görev
Muhammed b. Ali ed-Derviş		1596			Müderriş
Derviş b. Muhammed b. Ahmed et-Tâlevî	1543	1606	Hanefî		Şam Müftüsü ve Resmî Görev
Muhammed b. Süleyman el-Mesyûnî el-Misrâbî		1652			
Abdullatif b. Bahâuddin el-Ba'î		1671			
Muhammed Mirzâ es-Serûcî		1677			Zanaatkâr ve Eğitim
Kasım el-Habeşî el-Mağribî		1708			
Ahmed b. Muhammed es-Selami Ağrıbuзі		1714			Asker ve Resmî Görev
Abdulganî en-Nabluşî	1641	1731	Hanefî	Nakşibendiyye-Kâdiriyye	Şam Müftüsü ve Müderriş
Hasan b. Musa el-Kürdî		1736	Şâfiî		
Bahâuddin Muhammed b. Murad	1683	1755	Hanefî	Nakşibendiyye	Müderriş
Hüseyin b. Tû'me el-Beytümânî		1761	Şâfiî	Kâdiriyye- Rifâiyye	Müderriş
Hasan b. Mustafa el-Bağdâdî	1685	1768	Hanefî	Nakşibendiyye	Müderriş
Muhammed b. Abdulkerim el-Fâsî	1692	1771	Mâlikî		Tabib
Ali el-Murâdî	1720	1771	Hanefî	Nakşibendiyye	Şam Müftüsü ve Resmî Görev
Mustafa b. İsmail en-Nabluşî	1703	1778	Hanefî		
Ömer b. Abdulcelîl el-Bağdâdî	1742	1780	Hanefî	Kâdiriyye	Müderriş
Abdurrahman b. Hasan b. Musa el-Kürdî	1719	1781	Şâfiî		Müderriş
Takiyyüddin Muhammed b. Abdullah b. Ali el-Hanbelî Ebu Şa'r ve Şuayyir	1715	1792	Hanbelî	Şâzeliyye	
Abdulhalim b. Ahmed el-Lüci	1747	1808			
Ömer b. Muhammed el-Yâfi	1759	1817	Hanefî	Halvetiyye	Halveti Tekkenin Şeyhlik
Hâmid b. Ahmed el-Attâr	1772	1846	Şâfiî	Kâdiriyye	Müderriş
Ebûbekir b. Ahmed el-Külâlî el-Kürdî		1852	Şâfiî	Nakşibendiyye	
Hasan b. İbrâhim el-Baytâr	1791	1855	Şâfiî	Halvetiyye - Nakşibendiyye	İmam, Hatip ve Müderriş
Muhammed b. Abdullah el-Hânî	1798	1862	Şâfiî	Nakşibendiyye	Tarım ve Nakşibendiyye Tekkenin Şeyhliği
Muhammed Ebu'l-Kasım b. Arabî el-Felâlî el-Mağribî		1870	Mâlikî	Zâhid	
Emîr Abdulkâdir b. Muhyiddîn el-Cezâirî	1807	1882	Mâlikî	Kâdiriyye- Nakşibendiyye- Şâzeliyye - Mevleviyye	
Mahmûd b. Muhammed Nesîb el-Hamzâvî	1821	1887	Hanefî	Nakşibendiyye	Şam Müftüsü ve Resmî Görev

Muhammed b. Mustafa et-Tantâvî	1814	1888	Şâfiî	Nakşibendiyye	
Selîm b. Yâsîn b. Hâmîd b. Ahmed el-Attâr	1817	1889	Şâfiî	Nakşibendiyye	Müderris
Ahmed b. Abdülganî Âbidîn	1823	1889	Hanefi	Nakşibendiyye-Halvetiyye	Fetva emini
Ömer b. Taha b. Ahmed el-Attâr	1826	1890	Şâfiî		
Muhammed et-Tayyib b. Muhammed el-Mübarek ed-Dillisî	1839	1895	Mâlikî	Halvetiyye - Şâzeliyye	Zanaatkâr
İbrahim b. Mahmud b. Ahmed el-Attâr	1816	1896	Şâfiî	Kâdiriyye- Şâzeliyye - Bedeviyye	Müderris
Abdülganî b. Hasen el-Baytar	1824	1897		Şâzeliyye	
Muhammed b. Muhammed b. Abdullah el-Hânî	1831	1898	Şâfiî	Nakşibendiyye	Tarım ve Nakşibendi Tekkenin Şeyhiği
Abdulmecîd Muhammed b. Muhammed b. Abdullah el-Hânî	1847	1900	Şâfiî	Nakşibendiyye	
Bekrî bin Hâmîd el-Attâr	1834	1902	Şâfiî	Kâdiriyye	Müderris
Bahâüddin b. Abdülganî el-Baytar	1848	1910	Hanefi	Şâzeliyye	
Muhammed b. Muhammed el-Mübarek ed-Dillisî	1847	1912	Mâlikî	Halvetiyye - Şâzeliyye	Zanaatkâr ve Eğitim
Abdürrezzâk b. Hasan el-Baytâr	1834	1916	Hanefi	Halvetiyye - Şâzeliyye	Müderris
Muhammed Abdülbaki b. Muhammed es-Said el-Cezâirî	1850	1916	Mâlikî	Halvetiyye - Kâdiriyye - Şâzeliyye	Müftü
Muhammed el-Hakim		1917		Şâzeliyye	Eğitim
Selim el-Ekeremi		1918			
Hasen b. Râgıb el-Üstüvânî		1930	Hanefi	Şâzeliyye	Hatip ve Eğitim
Muhammed Emin b. Muhammed Süveyd	1855	1936	Hanefi	Rifâiyye-Nakşibendiyye - Şâzeliyye - Senûsiyye	Müderris
Harputlu Muhammed Emin b. Muhammed	1859	1937		Şâzeliyye	İmam
Hüsnî b. Mahmud el-'Azme	1866	1954		Nakşibendiyye	Tarım
Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Cezâirî	1875	1955	Mâlikî	Halvetiyye	İmam ve Eğitim
Reşid b. Necîb el-Kal'î Kanbâra	1880	1957			Ticaret ve Müderris
İbrahim b. Muhammed Hayr el-Galâyînî	1882	1958		Nakşibendiyye	Müftü
Ebu'l-Hayr Muhammed Hayr b. Muhammed b. Hüseyin el-Meydânî	1875	1961	Hanefi	Nakşibendiyye	Müderris
Muhammed b. Ahmed el-Hâşimî et-Tilimsânî	1880	1961	Mâlikî	Şâzeliyye	
Muhammed Ferîz b. Hâşim el-Geylânî	1886	1972	Hanefi	Kâdiriyye-Nakşibendiyye	

Tabloda görüleceği üzere İbnü'l-Arabî'nin takipçi sayısı ilerleyen zaman içinde sürekli artış göstermiştir. On yedinci yüzyılda beş kişi iken, on sekizinci yüzyılda bu sayı on üç kişi, on dokuzuncu ve yirminci yüzyılın başlarında bu sayı otuzun üzerine çıkmıştır. Yine İbnü'l-Arabî'nin düşüncesine ilgi gösterenler, tek bir tarikat sınırlı kalmamıştır. Nakşibendiyye, Şâzeliyye, Halvetiyye, Kâdiriyye ve Rifâiyye gibi geniş bir yelpazeyi oluşturmuştur. Tarikatlerin İbnü'l-Arabî takipçileri Şam'daki nüfuzlarına göre değişmiştir. Halvetiyye tarikatı, Şam'da önde gelmekle birlikte Halid el-Bağdâdî'nin gelişi ile Nakşibendiye tarikatı 20. yüzyılın başlangıcına kadar öne çıkmıştır. Ardından Şâzeliyye 20. yüzyılın ikinci yarısında en yaygın tarikat haline gelmiştir.

Ayrıca, tabloda âlimlerin çokluğu da dikkat çekmektedir. İbn Arabî'nin düşüncesine ilgi duyanların çoğu, şehirdeki kalemiye sınıfındandır. Resmî ve dini görevlerde bulunan kimseler olup bunlar müderris, müftü, imam, hatip gibi kimselerdir. Hatta bazı İbnü'l-Arabî takipçileri Şam'da en yüksek dini görev olan Şam müftülüğü görevini deruhte etmişlerdir. Listenin yarısından fazlası, kendi alanlarında ilmi eserler bırakan âlimler olması dikkat çekmektedir. İbnü'l-Arabî düşüncesine ilgi gösterenlerin çoğunun fıkıh konusunda Hanefî mezhebine mensup olduğunu görüyoruz. Onları Şâfii mezhebi takip ederken, üçüncü sırada Mâlikî mezhebi gelmektedir. Mâlikîlerin çoğu Cezayir'den Şam'a göç etmiştir. Listede sadece bir Hanbeli bulunmaktadır. Bununla birlikte tabakat kitapları bize listedeki bazı kişilerin mezheplerini belirtmemiştir.

Kaynakça

- 'Allâf, Ahmed Hilmî. *Dımaşk fî Matlai'l-Karnî'l-İşrîn*. thk. Ali Cemil Na'îse. Dımaşk: Dâru Dımaşk, 1976.
- Azzûzî, Muhammed el-Arabî. *İthâfu Zevî'l-Înâye*. Beyrut: Matba'atu'l-İnsâf, 1950.
- Baytâr, Abdurrezzak. *Hilyetü'l-Beşer fî Târîhi'l-Karnî's-Sâlise 'Aşar*. thk. Behcet el-Baytâr. 3 Cilt. Dımaşk: Mecma'u'l-Luğati'l-Arabiyye bi-Dımaşk, 2. Basım, 1993.
- Cezâirî, Ahmed. *Sîratu'l-Emîri Abdülkâdir el-Cezâirî el-Hasenî*. thk. Muhammed Mutî' el-Hâfiz. Dımaşk: Daru Taybe, 2017.
- Erbakan, İyat - Delen, Halil İbrahim. "Hüseyin b. Tu'me el-Beytümânî'nin Risâle Hâblullahi'l-Metîn fî Akîdetiş-Şeyhi'l-Ekber Muhyiddîn Adlı Eserinin Tahkikli Neşri". *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 5/1 (Haziran 2019), 145-201.
- Gazzî, Necmettin Muhammed. *el-Kevâkibü's-Sâ'ire bi-A'yânî'l-Mieti'l-Âşira*. thk. Halîl Mansûr. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- Habeşî, Şeyh b. Muhammed. *eş-Şâhidu'l-Makbûl fî'r-Rihleti ilâ Mısre ve's-Şâmi ve İstanbul*. thk. Muhammed Ebû Bekr Bâzîb. Amman: Dâru'l-Feth, 2012.
- Hâfiz, Mutî' - Abâza, Nizâr. *Târîhu Ulema'i Dımaşk fî'l-Karnî'r-Râbi'a 'Aşar el-Hicrî*. 2 cilt. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 2. Basım, 2016.
- Hâfiz, Mutî' - Abâza, Nizâr. *Ulemâu Dımaşk ve A'yânuhâ fî'l-Karnî's-Sâlise 'Aşar el-Hicrî*. 2 cilt. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1991.
- Hâfiz, Mutî' - Abâza, Nizâr. *Ulemâu Dımaşk ve A'yânuhâ fî'l-Karnî's-Sânî 'Aşar el-Hicrî*. 3 cilt. Dımaşk: Dâru'l-Fikri, 2000.
- Hâfiz, Mutî' - Abâza, Nizâr. *Ulemâu Dımaşk ve A'yânuhâ fî'l-Karnî'l-Hâdî 'Aşar el-Hicrî*. 2 cilt. Dımaşk: Dâru'l-Fikri, 2000.
- Hakîm, Da'd. *el-Evâmiru's-Sultâniyye li-Vilâyeti Dımaşk*. Dımaşk: Vizâratu's-Sekâfe, 2002.
- Hallâk, Budeyr. *Havâdisu Dımaşk el-Yevmiyye 1741 - 1762*. thk. Ahmed İzzet Abdü'l-Kerîm. Kahire: el-Cem'iyetu'l-Mısriyye li'd-Dirâsi't-Târîhiyye, 1959.
- Hânî, Abdülmecid. *el-Hadâiku'l-Verdiyye fî Ecillâ'is-Sâdeti en-Nakşibendiyye*. Erbil: Dâru Erâs, 2. Basım, 2002.
- Has, Şükrü Selim. "Halebî, İbrâhim b. Muhammed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/231-232. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Hısî, Muhammed Edîb. *Müntehabât et-Tevârîh li-Dımaşk*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Âfâk el-Cedîde, 1979.
- İbn Kennân Muhammed b. İsâ. *el-Murûcu's-Südüsiyyetu'l-Fesîha fî Telhîsi Târîhi's-Sâlihiyye*. thk. Muhammed Ahmed Dehmân. Dımaşk: Matba'atu't-Terakkî, 1947.

- İbn Kennân Muhammed b. İsâ. *Hadâiku'l-Yâsemîn fi Zikri Kavânîni'l-Hulefâ ve's-Selâtîn*. thk. Abbâs Sabbâğ. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1991.
- İbn Kennân Muhammed b. İsâ. *Yevmiyyât Şâmiyye*. thk. Ekrem el-Ulebî. Dımaşk: Dâru't-Tabbâ', 1994.
- İbn Tağrıberdî, Yusuf. *el-Menhelu's-Sâfi ve'l-Müstevfâ Ba'de'l-Vâfi*. thk. Muhammed Emîn. 7 Cilt. Kahire: el-Hey'etu'l-Mısriyyetu li'l-Kitâb, 1984.
- İbn Tolun, Muhammed Şemsüddîn. *el-Kalâidu'l-Cevheriyye fi Târîhi's-Sâlihiyye*. thk. Muhammed Ahmed Dehmân. Dımaşk: Mektebu'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 1949.
- İbn Tolun, Muhammed Şemsüddîn. *Müfâkehete'l-Hillân*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- İbnu'l-İmâd, Abduhayy. *Şezerâtu'z-Zeheb fi Ahbâri men Zeheb*. thk. Mahmud Arnavût. 11 Cilt. Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1986.
- İpşirli, Mehmet. "Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/348-349. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- İsâ, Abdulkadir. *Hakâik 'ani't-Tasavvuf*. Halep: Dâru'l-İrfân, 16. Basım, 2007.
- Kâsimî, Cemâluddîn. *Tabakâtu Meşâhîr ed-Dımaşkiyyîn min Ehli'l-Karni'r-Râbi'a 'Aşar el-Hicrî*. thk. Mahmûd Arnavût. Dımaşk: Dâru'l-Beyrûtî, 2006.
- Kâyâtî, Abdulcevâd. *Nefhatu'l-Beşâm fi Rihleti's-Şâm*. Beyrut: Dâru'r-Râid el-'Arabî, 1981.
- Kılıç, Mahmut Erol. "Ekberîyye", *Türkiye'de Tarikatlar: Tarih ve Kültür*, ed. Semih Ceyhan. 337-372. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2. Basım, 2018.
- Kılıç, Mahmud Erol. *İbnü'l-Arabi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2015; *Şeyh-i Ekber İbn Arabi düşüncesine giriş*. İstanbul: Sufi Kitap, 2009.
- Lebeniyye, Bûrân. *el-Hânkâvât ve'z-Zevâya'd-Dımaşkiyye Zemene Selâtîni'l-Memâlik*. Amman: Ürdün Üniversitesi, Doktora Tezi, 1991.
- Muhibbî, Muhammed Emîn. *Hulâsatu'l-Eser fi A'yâni'l-Karni'l-Hâdiye 'Aşar*. 4Cilt. Kahire: el-Mektebetü'l-Vehbiyye, 1284.
- Murâdî, Halîl. *Silku'd-Dürer fi A'yâni'l-Karni's-Sâniye 'Aşar*. 6 Cilt. Kahire: Matba'atu Bûlâk, 1301.
- Nebhânî, Yusuf. *Câmî'u Kerâmâti'l-Evliyâ*. thk. İbrahim Avad. 2 Cilt. Hindistan: Merkezu Ehli's-Sünne, 2001.
- Öngören, Reşat. "Osmanlı Türkiyesi'nde Tarikatlar", *Türkiye'de Tarikatlar: Tarih ve Kültür*. ed. Semih Ceyhan. 55-94. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2. Basım, 2018.
- Sabbâğ, Leylâ. *el-Müctema'u'l-'Arabiyyi's-Sûrî fi Matla'i'l-'Ahdî'l-Osmânî*. Dımaşk: Vizâretu's-Sekâfe, 1973.
- Şattî, Cemîl. *A'yânu Dımaşk fi'l-Karni's-Sâliye 'Aşar ve Nisfi'r-Râbi'a 'Aşar*. Dımaşk: Dâru'l-Beşâir, 1994.
- Savvâf, Şerîf. *Mevsû'atu'l-Üser ed-Dımaşkiyye Târîhu'ha Ensâbuhâ ve A'lâmuhâ*. 3 Cilt. Dımaşk: Beytu'l-Hikme, 2. Basım, 2010.
- Şerîf, Hayrullah. *Şeyh Muhammed Emîn Süveyd*. Dımaşk: Mecma'u'l-Luğati'l-Arabiyye bi-Dımaşk, 2015.
- Suluh, Âdil. *Sutûr mine'r-Risâle Târîhu Hareketin İstiklâliyyetin Kâmet fi'l-Meşriki'l-'Arabiyyi Senete 1877*. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1966.
- Tales, Es'ad. *Zeylu Simâri'l-Mekâsîd fi Zikri'l-Mesâcid*. Beyrut: el-Ma'hed el-Fransî bi-Dımaşk, 1943.
- Taybe, Müsellem. *Târîhu't-Tarîkati's-Şâzelîyye fi Dımaşk*. Dımaşk: Dâru Taybe, 2019.
- Tek, Abdurrezzak. "İbnü'l-Arabî'yi Müdâfaa Amacıyla Kaleme Alınan Fetvâlar", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 9/23, (2009), 295-297.
- Ulebî, Ekrem. *Dımaşk Beyne'l-Memâliki ve'l-Osmâniyyîn*. Dımaşk: eş-Şeriketu'l-Muttehidetu li't-Tıbbâ'ati ve'n-Neşr, 1982.
- Ulebî, Ekrem. *Hitatu Dımaşk*. Dımaşk: Dâru't-Tabbâ', 1989.
- Ustuvânî, Muhammed Saîd. *Meşâhidu ve Ehdâs Dımaşkiyye fi Muntesaifi'l-Karni't-Tâsi'a 'Aşar*. thk. Es'ad el-Ustuvânî, Dımaşk, 1993.
- Vassâf, Hüseyin. *Sefîne-i Evliyâ*. 5 Cilt. İstanbul: Kitabevi, 3. Basım, 2015.
- Weismann, Itzhak. "Suriye ve İsrail'de Tarikatlar: Günümüzdeki Duruma Toplu Bir Bakış", çev. Hülya Küçük, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, VII/17 (2006): 267-281.
- Yılmaz, Necdet. *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf Sufiler Devlet ve Ulema*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2001.
- Yücer, Hür Mahmut. *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf 19. Yüzyıl*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2003.